

(карт.)
Ш 19

кар: 30639

1491560 о.э

Карачаево-Черкесская
область нац.
БИБЛИОТЕКА
ДЕТСКОГО ЧТЕНИЯ

Шаманлань
Медиха
Къанатла

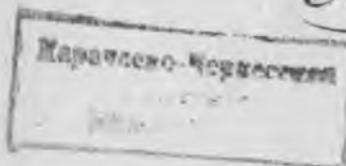
Шаманланы Медика

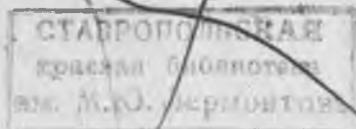
Къанатла
Ал башлангак класслада
окъугъан сабийлеге.

С (Кар.) 2
Ш 19

кар: 3063

491560

С Ставрополь книга басманы
Къарачай-Черкес бeлюмю, 1982.

Пионер галстук

Аслан, арбазгъа киргенлей, терезеден къараб тургъан атасын кёрдю. Джюрегинде къууанчын тыялмай, бир тюрлю бир джарыкъ ышарды. Дженгил-дженгил атлаб юге кирди.

- Атдя, мени бюгюн пионерге алгъандыла.
- Кёреме, Аслан, кёреме.
- Галстукну бойнума ким такъгъанын билемисе?

— Огъай.

— Герой!

— Ким?

— Ма заводда ишлейди да ол киши! Кёкюрегинде Ленинни ордени, «Алтын Джулдузу» да болгъан.

— Аны мен да билеме... Сора уа? Къызыл пионер галстук...

Расул, андан сора джукъ айтмай, мычыды. Джашчыкъ а, джюуолдеб, кёзчюклерин джандырыб, школда къууанч линейканы юсюнден хапар айтханын тохтатмайды.

Джашчыгъына къараб тургъан атаны кёзлеринде джыламукъла ойнадыла. Расул терен ахсынды...

— Ол джашчыкъ сенден бойлу эди. Бойнунда, сеникича, къызыл галстугу бар эди... — деди акъырытынчыкъ.

— Аtdя, ким? Сен нек джылайса? — деб, Аслан къайгъылы болду.

— Олтур. Мен сеннге бир пионер джашчыкъны хапарын айтайым.

Къазауатны ал джыллары. Мен, авиация училищени бошаб, частха къайтханыма кёб заман болмайды. Алкъын сермешиулеге къошулмагъанма. Джазгъы кюнлени биринде мени командир чакъырды.

— Бюгюн сен, башхала бла бирге, фронтну юсю бла озарыкъса, — деб, сынагъанча къарады.

— Мен хазырма, — деб къысха джууаб этдим.

— Сен нёгеринг бла аллыгъызда учхан эки самолётну сакъларыкъсыз, — деди командир.

Талай сагъатдан төрт самолёт кёкге чыгъыб, фронт таба айландыкъ. Къаллай бир бардыкъ, къайдам, аллыбызда джау самолётланы кёрдюк. Олсагъатлай ёкде сермешиуле башландыла.

Бир заманда мени аллымда баргъан самолёт тю-

тюнледи. Джерге тюшюб башлады. Мен төгерегиме къарасам, мени джаулары самолётлары къуршалаб тура.

Джунчудум. Ол болум кёбге бармады. Эс джыйыб, билимими, усталыгымы хайырландыра, пулёмётларымдан от ачыб бир джанына чыкъдым. Алай а къоргъашын отдан къутулмадым. Самолётум джана тургъанлай, учуун кызыу эте, иги кесекни бардым. Андан парашют бла чынгадым. Къайры тюшдюм экен? Тенглерим а не болдула? Биринчи сермешпуде огъунакъ былай болуб нек къалдым? Къаллай бирни окъугъан эдим, къаллай бирни юренген эдим!

Бир кесекден санларымы тирерге кюрешдим. Алай а мен умут этгенча болмады. Къарыусуз болуб, артыма аудум. Кёзлерими кысыб, чегетни шошлугъуна къулакъ ийдим. Олсагъатлай, бизни джолгъа ашыра, командирни айтханы эсима тюшдю, тенглерим кёзюме кёрюндюле. Терен ахсыныб, бир джаныма айланыргъа кюрешдим.

— «Огъай, мен, джорюялмасам да, сюркелирме, бир мадар этерге керекме», — деб, тишлерими кысыб, бауурума бурулдум. Сюркелиб кёрдюм. Болгъаным джызылдады. Онг бутум бла сол имбашым а, ким эсе да ийнеле чанчханча, кючлю ачыгъандыла. Тишлерими кысыдым. Аллыма силкидим. Къайсы джаныма баргъаным да билмегенлей, солуй да сюркеле, иги кесек джолну къоратдым. Бир заманда, аллыма къарагъанымда, джерни чучхуй тургъан бир джашчыкъны эследим. Аны таба сюркелдим. Джужукълашханымда, адам келгенин сезиб, джашчыкъ төгерегине къарады. Меннге кёзю илиниб сир къатды. Экибиз да, бир-бирибизни сынагъанча, бир кесекни туракъладыкъ. Сора джашчыкъ:

— Сен кимсе? — деб сорду.

— Джаралыма.

Джашчыкъ, мени къатыма келиб, мени тюрсюнюден, болумумдан кесибизники болгъанымы сездиди.

— Бизни лётчигибиз! Джаралы болубму тюшгенсе?

— Самолётум кюйдю. Кесим джаралы болгъанымы да сезмеген эдим. Аны хапары узунду... Былайда немецле бармыдыла? Къалайгъа тюшгеними да иги билмей турама...

— Эл аладан толуду. Не суйселе, аны этиб айланадыла. Ёлтюредиле, кърадыла!... — Андан ары не эсе да айтыргъа тебрегенлей, джыламукълары тыгъылыб тохтады. Мен кёл эте, аны башындан сылайма деб узалгъанлайыма, эс ташладым. Уянганымда, джашчыкъ, сууукъ суу бла бетими сылай, джууа, ауузума суу къуяргъа кюреше тура эди. Башыма салынган ханс къуу джастыкъча кёрюне эди. Имбашымда, бутумда джараларымы да байларгъа кюрешген эди.

Сууукъдан джыйырыла тургъан къымыжа джашчыкъгъа джити къарадым. Бойнунда къызыл галстук! Кёлегин меннге байлаула этгенин сездим.

— Сууукъ боласа. Узакъ тюл эсе, юйюгюзге чабсанг а.

— Боллукъ тюлдю. Анда немецледен толуду.

— Атынг къалайды?

— Коля.

— Коля, къайда, бир суу ичейим. Бармыды?

— Ма, — деб джашчыкъ гитче суулукучукъну берди. Сора бир кесекни сагтыш эте туруб, хурджунчукъларын къазды да шекер гыртчыкъны чыгъарыб, меннге узатды:

— Ашагъыз. Менде энда барды. Шекер игиди. Ашагъыз — деди.

— Алай эсе, болеун. Эки джарты этиб ашайыкъ.

— Огъай. Менде энтда кѣбдю!

— Кѣб эсе да! Солдатла бир къабынны эки этиб къабадыла.

Джукъа сабий теричикни ичинден игичиклери бир-эки деб санарча кѣрюнедиле. «Къалай азгъынлыкъ джетгенди бу сабийге», — дей, шекер кесекчикни кючден джугдум.

— Сиз энтда сюркелаллыкъ эсегиз, мен киши табмаз джерге элтейим да, сора барыб, адамла алыб келирме, — деди джашчыкъ.

— Игитда сюркелеме.

— Алай эсе, келигиз, мен да болушайым.

Биз бир-эки метр да баргъынчы, ит чабхан тауушла эшитилдиле. Джашчыкъ сескекли болду.

— Биягъыла кимни эсе да излерге джайылгъандыла. Къалай этейик? — деб, меннге сескекли къарады джашчыкъ.

— Мен сенден тамадама, айтханымы эт. Бусагъатдан билген джолунг бла былайдан кетиб къал.

Коляны сюелиб тургъанына тѣзалмай:

— Мен кет дейме, ангылаймыса! — деб къыджырадым.

— Ангыладым, — деди джашчыкъ. Сора: — Бусагъат мен аланы бир джанына бурайым. Сен кекенле тюбуне бугъун, — деб, секириб ѳрге турду.

Мен, тыялмазлыгъымы билиб, ызындан:

— Бойнунгдан галстугунгу теш! — деб къычырдым. Ит тауушлагъа адам ауазла да къошулдула. Тюз къатымда болгъанча, ачыкъ эшитиледиле. Мен джаулары джашчыкъны ызындан тюшгенлерин ангыладым. Къутулалармы экен деб, аны къайгъылы

болдум. Болушалмагъаныма джюрегим ачыудан къайнайды. Тауушла уа, аздан аз бола, чегетге джу-тулдула. Мен, не бек къулакъ ийиб кюрешдим эсем да, джукъ эшталмадым. Сол джанына таяныб тургъанлайыма, автоматны талай кере чыкъырдаб атылгъанын эшитдим.

«Итле, барыбызны да къыралмазсыз!» — деб, тишлерими къаты къысыб, ёрге туругъа силкингенлей, къарыусуз болуб, бир джаныма аудум. Къулагъыма блягъы тауушла келдиле. Къымыжа боюнчугъунда къызыл пионер галстугу бла назик джашчыкъны сыфаты аллыма сюелди. «Мени ючюн, мени ючюн ёлюбмю къалды экен?! Бусагъатха дери джыламукъ чыкъмай тургъан кёзлеримден акъгъан джыламукъла бетими джууб тебретиле. Джашчыкъны хурджунунда асыры кёб тургъандан кирирек болуб, тёрт джаны ашалгъан шекер гыртны кёзюме кёргюздюм. «Ашагъыз, менде энтда бардыла», — деген ауазчыгъы къулагъыма келди.

Мен, къалай этерге билмей, дыгаласдан, бутума узалдым. Джашчыкъны кёлегинден байлаулагъа къолум тийгени сайын, джюрегим эриб баргъанча болады.

Автомат атылгъан тауушла да ол джанындан келген эдиле, бек узакъ болмаз, бир джеталсам. Итле, ёлтюрген эселе да, басдырыбмы кетерикдиле деб, къымылдаргъа кюрешдим. Адам тёзалмазча ачыгъан санларыма эс бёлмей, сюркелиб тебретим. Солуй да сюркеле, солуй да сюркеле, иги кесекни бардым. Тохтагъаным сайын «Коля! Коля!» — деб акъыртын къычырама.

Кюн кеч болгъан болур эди, мен тегерекде тереклени, кёкенлени иги айыралмай башладым. Артда уа тегерек бирча къара кийди. Онг джанымдан джа-

тыб, сау кълуму башымы тубюне салыб, кълзлери кълсыдым. Ичимден джашчыкъл бла сълеше, кълалкълдым. Кълаллай бир джукълладым, кълайдам. Бир тюрлю тауушлагъл уяндым.

— Сауду, солуйду,— деген ауазны тюз кълатымда эшитиб, илгендим. Олсагълатлай:

— Коля, Коленка, сенмисе? — деб башымы кълтюрдюм.

— Коля! Ким Коляны излейсе?!— деб, биреулен энишге ийилди.

— Сен а кимсе?

— Адамма. Коля деб джашчыкълны кълалайда кълргенсе?

— Сиз аны адамларымысыз?

— Хо.

Мен джашчыкългъл кълалай тубегеними, аны этиб кетгенин айтдым.

— Ма ол джанында автомат атылгълан таууш келген эди. Къларангы болгълунчунга деричи, Колячыкълны табсам деб, сюркелиб келдим...

Мен тынгыладым. Ол кълатыма келген:

— Сиз экигиз муну лагерге элтигиз. Биз а Коляны излейик. Биз баргълынчы, атасына джукъл билдирмегиз, — деб буйрукъл берди. Джашчыкълны партизан отряддан болгъланын билдим. Мени элтгенлени бири уа:

— Коляны атасы бизни командирибизди, — деди. Партизанлагъла джолукългъланыма кълууаннганыма не сълз. Алай а джашчыкъл бир кесекчикге да джурегимден кетмейди. Лагерде меннге врач кълараб:

— Самолет келе эсе, ашырыргъл керекбиз, — деди. Мен джукъл айтмадым. Коляны излерге кетгенле не хапар алыб келедиле деб, анга кълайгълылыма. Кълон чыгъла, тахсачыла кълайтдыла. Кимни эсе да

джылагъаны эшитилди. Партизанланы бири Коляны къойнуна къысыб алыб келе эди.

Расул джашчыкъны онг къолунда къызаргъан пионер галстукну эследи. Уушчугъуна къаты къысыб тура эди.

— Мени ючюн, мени ючюн! — деб къычыргъаным бла агъач табджандан секириб джерге тюшдюм. Эки-юч атлам этгенлей, джыгъылдым. Джашчыкъны аскер сый бла басдырдыла. Партизанла аны дертин алыргъа ант этдиле.

Самолёт келиб, мени тылгъа ашыра башлагъанларында, ол гитче партизанны къабырына бардым. Алайда бауурланыб тургъанлайыма, командир къатыма келди.

— «Коля мени ючюн ёлдю» — деб, кесинги кыйнаб турма. Ол Джурту ючюн, совет солдат ючюн ёлгенди, — деди. Мен аны кёзюне къарадым.

— Боллукъ эсе, мени бир тилегим бар эди. Галстукун мениге беригиз. Ёлгюнчю сакъларма, — дедим.

Андан бери онла бла джылла озгъандыла. Расул а миялада къан джугту болгъан кызыл галстукну асырайды. Бир-бирледе, аны ючюн джан берген партизан джашчыкъ бла ушакъ этерге ёчдю.

Бюгюн а, кесини джашы — Коля пионерге киргенинде, не кыйын болумда да ктызыл галстукну сыйын тюшюрмеген пионерни хапарын айтды. Ол атаны, керек кюн сен да, аныча, адамлыкъ, эркишлик эте бил, дегени эди.

Пионер лагерде

Эртденбла кюн таякъла тау башланы джарытдыла. Пионер лагерде алкъын шошду. Сабийле рахат джукълайдыла. Тауланы юслеринде шуулдагъан къалын чегетледе къанатлыланы джырлагъанларына ким да тынгылаб турурчады.

Ариукъыз уянганлы иги кесек болгъанды. Ол юй де, мындан да алгъа къобуб, къолан ийнекни стауатха къошуучан эди. Ол себебден болур, лагерде да

къалгъакладан эсе алгъа туруучанды. Бююн да, кёзлерин ачханлай, къулагъына къанатлыланы джырлары келди. Алагъа тынгылаб туруб, къатында джатхан къызчыкъны къабыргъасындан тюртдю.

— Джукъучу, уянчы. Бир тынгыла!

Къызчыкъ а, ислени эсе да мурулдаб, бир джанына айланды. Ариукъыз, аны алай къоюб, барыб палаткадан тышына къарады, сора мычымай ызына къайтыб:

— Тур, бу ариулукъгъа бир къара, — деб, кюлекюле, тенгини юсюнден джууургъанын бир джанына атды.

— Сенден бир къутулмагъанлай къалдым! Бир тынчлыкъ бер, — деб, ол, кёзлерин да ачмагъанлай, джууургъанны алыб, башын джабды.

— Сен джукълаб турургъаamy келгенсе бери?! Мен къара суучукъгъа бетими джууаргъа кетдим. Билемисе, эртден сайын бетинги къара суучукъ бла джууа турсанг, сютча, акъ боллукъду, — деб шыбырдады.

— Сепкиллерим да кетерикмиди? — деб, Марзий джууургъан тюбюнден къарады.

— Игитда дейсе!

— Ким айтханды сеннге аны?

— Анам. Ол а аптекада дарманла этеди. Бил мегени джокъду.

— Къара суучукъ узакъдамыды?

— Кёрмегенмисе да?.. Былайдан эки-юч атламды. Ма ол чегетни къыйырында. Сен чыпчыкъланы джырлагъанларын эштгенмисе?

— Хо.

— Къалай ариу джырлайдыла.

— Булбулла-зат болурла.

— Булбулладан сора бир къанатлыны билмей-биз. Ол себебли, чыпчыкъны джырлагъанын эштсек, булбул дейбиз да къоябыз. Алада уа ненча тюрлю барды. Ма бусагъатда да ненча тюрлю ауаз эштиледи. Къайсыла джырлагъанларын биз къайдан билейик? Устазыбыз барын да биллик болур эди, не-е?

— Игитда дейсе.

— Сен къулакъларынгы салындырыб турма, апсы, алданныкъса.

— Нек сора?

— Гугукну кычыргъанын эштсенг, алданнганнга саналлыкъса.

— Хы... Ач къарангылай... Мен да эштгенме ол хапарны. Алай а мен анга ийнанмайма.

— Да сенича профессор нени да биледи. Игитда ийнанмайса. Ой, бусагъатда бир джаш тѐлю ёседи, аллах сакъласын! — Марзий тенгине къараб кюлдю.

— Ётген ёмюрледен кълалгъан аммала уа, игитда, сейирсинедиле бусагъатдагъы сабийлеге.

Къызчыкъла, бири бири бла безий, эшикге чыкъдыла. Эртденнги салкъын аязчыкъ бетлерине урду.

— Ох-ох-ох. Къалай игиди! — деб, Ариукъыз кѐкюреги бла терен солуду.

Экиси да къара суучукъ болгъан джанына атландыла. Каскалача секире, эрлай ары джетдиле. Къарасала, Аркадий, Ислам, Руслан бет-къол джууа тура. Эллеринден школ тенглерин кѐрѐб, къызчыкъла къууандыла.

— Сиз да джукъусуз къауумданмысыз? — деди Марзий. Сора ала джууаб этгинчиннге да чыдамай, кѐшду: — Ариукъызны командасына кѐшулугъуз. Ол сизни джулдузла бла тенг уята турлукъду.

— Не, бюгече тышындамы кълалгъансыз? — деб сѐзге кѐшулду Ариукъыз да.

— Сизге алай эртде кёрюннгенликге, джети сагъ-ат болуб барады, — деди Аркадий.

Джашчыкъла бла къызчыкъла бет-къол джуууб бошаргъа, лагерде да тауушла чыгъа башладыла.

— Келигиз, чегетге бир къарайыкъ, — деди Ариу-къыз.

Бары да огъай демедиле. Бир кесек баргъанлай, ариу гокка хансланы кёрдюле. Къууаныб, джыйыб башладыла. Эрлай къайытырыкъбыз дегенликлерине, табигъатны ариулугъуна сейирсине, кёкенлеге, тереклеге къарай, къанатлыланы джырлагъанларына тынгылай, узакъ кетгенлерин эслемедиле.

— Чегетде да къалай эсе да бир тюрлю бир дуня барды.

— Чыпчыкъла бири бирини тилин ангылаймыдыла экен? — деди Марзий.

— Сен тура туруб бир затны айтыб къояса. Джашлагъа телилигинги билдирме, — деб Ариу-къыз накъырда этиб дагъыда къошду:

— Сейирди табигъатны хар неси да. Аны кесини да барды бир джоругъу.

— Ызыбызгъа къайытыр заман болгъанды, — деди Аркадий.

Бары да, төгереклерине къарай, лагерге тебредиле. Алай а, къайсы джанына барыргъа билмей, джунчудула. Иги кесек аджашыб, джолну алай тюзетдиле.

Лагерге келселе, хар тюбеген: «Къайда тас болдугъуз? Сизни ючюн биз да джолубуздан къалыб кете эдик. Барыгъыз, Хасан излейди», — деб аланы сакълаб тургъанларын айтдыла.

Лагерни тамадасы Хасан, алагъа хыны къараб:

— Бешигиз да лагерде къаласыз. Бусагъатда за-

ман джокъду. Къайтсакъ, селеше турурбуз, — деб, джолгъа чыгъыб тургъан сабийле бла кетди.

Марзий бла Арнукъыз бир джерде, Руслан, Аркадий, Ислам да бир джерде сиреб турадыла. Джашчыкъла къызчыкълагъа ачууланыб къарадыла.

Ашарыкъ этнучю Тамара аланы къатларына келди.

— Мыдах болмагъыз. Походлагъа энтда джурюй турлукъсуз. Барырсыз. Алай а эндиен сора сормай джукъгъа кете турмагъыз. Хасан, не болдула деб, къалай къыйналыб тургъанын билемсиз?

— Ма быланы балахлары болду, — деб Руслан къызчыкъланы кёргюздю. Аркадий анга эрши ктарады.

— Келигиз, ашагъыз да, мени бир айтырым барды. Ишим бир кёбдю, болушургъа керексиз, — деб, алларында аш юй таба тебреди.

Ала ашаб бошагъанларында, кёллери бир кесек жарыды. Тамараны эт дегенин этиб бошагъандан сора, иги кесек айландыла. Бир заманда лагерни къаты бла озуб баргъан машинаны эслеб, Аркадий:

— Ол машина ктайры барады экен? — деб тенгерине таууш этди.

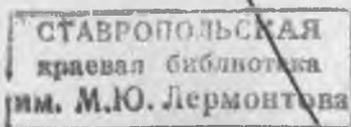
— Сен машинаны къой да, бизникиле бусагъатда кталайгъа джетген болурла, аны айт? — деди Ислам.

— Арнукъыз, къызланы хатасы болмаса, биз да ала бла барлыкъ эдик. Урушла болгъан джерлеге айланлыкъдыла.

Арнукъыз Русланы аузуна чабды:

— Келигиз, ол машинаны ызында барайыкъ. Узакъ болмай тохтагъанды.

— Сен акъыллы башынг бир зат табыб къояды.

1491560

17

кар. 3063

Айтханыңгы этиб, былай болуб тургъаныбызны кёре-се?! — деди Аркадий.

— Машинаны башында къармакъланы-затны кёрдюгюзмю?

— Сора уа?

— Бир ишексиз, ала чабакъ тутаргъа барадыла. Бусагъатда уа къобан чабакъланы тутаргъа болмайды.

— Табигъатха заран салыргъа излегенлеге къарайыкъ дейсе, не?

— Аркадий, сен хиликке эте эсенг да, мен кетдим. Марзий, кел, — деб, Ариукъыз тенгчиги бла Къобан таба айланды.

— Тохта, мен хиликке этмейме.

Ала Биягъынлай даулашыб башладыла. Бирери бирер тюрлю зат айтады. Сора талай замандан, неге эсе да ышара, барысы да машина ташайгъан джанына айландыла.

— Ариукъызны айтханын этгенден озмай къалдыкъ. Бир кёрейик, бу оноуну арты да не бла бошалыкъ эсе да, — деб Руслан неле эсе да мурулдайды.

Алай узакъ да бармагъанлай, машинаны эследи-ле.

— Майна, къарачыгъыз, чабакъ тута турадыла. Мен айтхан эдим да, — деб кыычырды Ариукъыз.

— Тохта. Эштдириб къояса, — деди Аркадий.

— Мизча тамагъынгы бир бошлаб къойгъан адетинг барды, — деб къошду Руслан да. Ариукъыз, анга айланыб, тилин кёргюздю.

— Мен сеннге, — деб Руслан къайырылыб тебренлей, Аркадий:

— Тохта дейме да! Башха заман табмадыгъызмы ткойюшюрге! — деб кыыджырады.

— Школда да кьоймай эдинг. Мында да кьайдан чыкъдынъ эсенг да! — деди Ариукъыз да.

— Мен чыкъмадым, сен чыкъдынг...

— Тохтагъыз!..

Аркадийни ачыуланнганын ангылаб, Ариукъыз шум болду. Руслан да, аха, алай болур эдинг да, дегенча къарагъан болмаса, джукъ айтмады.

— Къалай этейик? — деди Аркадий, тенглерине къараб. Сёзге алай кьошулургъа излемей тургъан Ислам:

— Уллу кишилеге биз не этерикбиз? Ала бизни айтханыбызгъа къарарыкъ тюлдюле, — деди.

— Барайыкъ да, чабакъ тутаргъа болмайды, дейик.

Марзийни айтханына Руслан ышарды.

— Айтханыбызны этселе, этмеселе да, биз айтыргъа борчлубуз, — деди Аркадий...

Ала чабакъ тута тургъан эркишилени къатларына бардыла. Оноулашханларыча, сёзюю Аркадий башлады.

— Былайда чабакъ тутаргъа джарамайды.

Джашчыкъ андан ары джукъ айтхынчын, кишиле, кюлюмсюреб:

— Табигъатны сакълаучула, келигиз. Чабакъчыкъ къабарыгъызмы келгенди? Огъесе кыстагъанмы этесиз?

— Чабакъ тутаргъа болмайды! Бусагъатда алай буйрукъ барды.

Чабакъчыла уа, андан ары была бла сёлеширге да турсунмай:

— Барыгъыз-бар! Башха ишигиз бар эсе, этигиз, — деб кеслерини сёзлерин бошадыла.

Сабийле сирелиб иги кесекни турдула. Алай а та-

бигъатха джыртхыч кёз бла къарагъан, ангысыз адамла аланы сан этмедиле,

— Келигиз кетейик, — деди Ариукъыз.

Бир кесек узагъыракъ джанлагъанлай, ол дагъыда къошду:

— Билемисиз, быланы алай къоюб олтурургъа боллукъ тюдю. Бир зат этерге керекди.

Сабийле Ариукъызгъа къарадыла. Ол а:

— Машиналарыны чархларыны хауасын нерге керекди.

— Джараусуз этиб къойсакъ, бизге киши иги айтмаз, — деди Руслан.

Биягъыла даулашыб башладыла. Хар бири кеси айтханны тюзге санайды. Аркадий бла Ислам Ариукъыз джанлы болдула. Марзий бла Руслан, хо демегенликге, тенглеринден айырылыб къалмадыла. Чабакъчыла эслемезча, башха джаны бла машина таба тебретиле.

— Да не бла тешик этерикбиз, джугъубуз джокъду да, — деди Марзий.

— Къоркъма, ма кёремисе, — деб Аркадий хурджунундан бир тюрлю темирни чыгъарды.

— Ол не затды?

— Кёб билсенг, къарт боллукъса...

— Сёлешгенигизни эштдиресиз, — деди Марзий,

Чабакъчыла уа сабийлени унутхандыла. Уллу-уллу сёлеше, чам-накъырда эте, къармакъчыкъларына илиннген чабакъланы кёрселе, артыкъ къууана, машинадан узакъдан-узакъ кете барадыла.

Джашчыкъла бла къызчыкъла уа, таб мараб туруб, машинаны къатына барыб, чархы бла кюрешиб башладыла...

Ингир бола, походха кетгенле лагерге къайтдыла. Чабакъчыланы машиналарына «ремонт» этгенле

да келгендиле. Къайгылыдыла. Алай а кишиге джукъ айтмайдыла. Бир заманда къайсы эсе да келиб:

— Сизни Хасан чакъырады, — деди.

Барсала, чабакъчыла да анда олтуруб тура.

— Машинаны чархын чотдан къайсыгъыз чыгъаргъансыз? — деди Хасан.

Сабийле джукъ айтмадыла.

— Нек тынгылайсыз? — деб къычырды ол.

— Мен этгенме, — деди Аркадий.

— Мен этгенме, — дедиле джашчыкъла да, къызчыкъла да бирден. Чабакъчыланы бетлери тюрлениб, тамам ачыуланнгандан не этерге билмейдиле. Аланы сыфатларын кёрген — бусагъат сабийлени уруб аладыла дерикди. Хасан, тынгылаб туруб:

— Сиз табигъатны байлыгъын сакъларгъа излегенигиз игиди. Алай а «минг хата бла бир хайыр», дегенлей, машинаны джюрюмезча этгенигиз аманды.

Хасан тюгел сёзюн да бошагъынчы, эшикден Камил чабыб кирди. Солууун кючден ала:

— От тюшгенди! Чегет джана турады! — деди.

Олсагъатлай Хасан секириб ёрге турду. Аркадий да, тенглерине «келигиз!» — деб, чабыб эшикге чыкгъан джанына атылдыла. Хасан сабийле къайгылыды.

— Сакъ болугъуз, отха кесигизни урмагъыз, — деб къычырды ол.

Алай а Аркадий, Арнукъыз, Руслан, Ислам атылыб барадыла. Къызчыкъланы къолларында кюректери да барды. Тютюн чыкгъан джерге джетиб къарасала, ёртен иги джаныб, отну тиллери узакъ болмай тургъан къызыл «Жигулиге» джетиб келе.

— Машина кюерикди. Бензинге джетсе уа, от кючлю джанарыкъды, — деди Аркадий. Алай айт-

ханы бла, тюз алайгъа барыб, кёлегин тешиб, отну уруб башлады.

— Ма кюрекни! Топракъ къуяргъа керекди, — деб Ариукъыз кюрекни узатды. Ол бешиси машинаны къатында отну джукълатдыла. Къалгъанла да джетиб бир джанындан кими суу чачады, кими уллу бутакъла бла отну урады, кюреклери болгъанла къадалыб топракъны къуядыла. Лагерде от тюшген заманда керек боллукъ затланы да алыб келгендиле. Чабакъчыла уа машиналары къайгъылыдыла. Отну тюз алайда тохтагъанын кёрюб, болумну ангыладыла. Марзий, аланы къатларына барыб:

— Аркадий болмаса уа, машинагъыз атыллыкъ эди, — деди.

— Ким Аркадий?

— Ол чархын тешген.

Аркадий а тегерегинде джукъ да кёрмейди. Джук да эсмейди. От къалайда уллу эсе, алайгъа джетеди. Иги кесекни къаты кюреш барды. Бир заманда, арт джилтинлени джукълатыб, бары да бир джерге джыйылдыла. Къап-къара бетледен арыгъан кёзле къарайдыла. Отдан къутулгъан чегет, ахсыныб, ауур солугъанча кёрюнеди.

— Энди отну ким салгъанын билирге керекбиз, — деб, Хасан Аркадий сюелген джанына къарады.

— Чабакъчыла тургъанлай, ким саллыкъ эди?! — деди Марзий, алгъа чыгъыб.

— Кеслерини машиналарыны чархы амалтын, джаныбызны алыргъа тебреген эдиле, чегетге салгъан заранларына энди не дерикдиле экен? — деди Ариукъыз да.

Хасан да, сабийле да машинаны къатында сюелиб тургъан уллу кишилеге айландыла. Ала уа, джукъ айталмай, сабийлеча, баш энишге къараб сирелдиле.

Будай бюртюкле

Джамал бла Мухтар, клубдан чыгыб, ушакъ эте, ѳйлерине айландыла. Бир кесек баргъанлай, джолда тёрт бюклениб тургъан къартны эследиле.

— Алтын излемей эсе, не этеди бу къарт? — деди Мухтар.

— Алтынла сениге!.. Ауругъан-зат эте эсе уа? Экиси да акъ сакъаллы акканы къатына барды-

ла. Букъу джолда аны не эте тургъанын айырмай, сейирсиндиле ала. Джамал, энишге ийилиб:

— Акка, ауругъанынгмы барды? Болушайыкъ, — деди.

— Огъай, огъай!! Ма бусагъат бошайма...

Къарт акка, къалтырай тургъан къолу бла джерге узалыб, уллу будай бюртюклени ууучуна джыйыб бошады. Джашчыкъла берчледен толу къол аязда алтынча джылтырагъан будай бюртюклени кёрдюле. Къарт а, уф деб, букъуларын кетериб, аланы хурджунуна къуйду.

— Акка, сиз ачмысыз? Ма мени печенияларым барды, — деб, Мухтар кёнчек хурджунундан талай печениени чыгъарды. Ууалгъанларын тегюб, сауларын къартха узатды.

— Мюрзеуню джерге нек атаса? — деб къарт, къыджыраб, Мухтаргъа эрши къарады. Андан сора, джашчыкъланы къымсыз болгъанларын кёргенинде, дагъыда къошду:

— Ач болуб джыймайма бюртюклени. Ма быллай бюртюкле ючюн джан бергенле эсима тюшюб джыяма. Сиз къутургъандан не этерге билмейсиз. Ташланы, агъачланы джыя айланган хурджунларыгъызгъа печенияланы алыб, аланы да, умур этиб, ма былай джолгъа тегерге — аллахдан къоркъмайсыз. Школда неге юретедиле сора сизни? Атагъыз, анагъыз да аллай бирни айтыб къалай ангылатмайдыла?

— Бюртюкле ючюн киши да ёлмейди, — деди Мухтар.

Джамал тенгин тюртдю. «Ауузунгу тый! — деб шыбырдады ол, — бизни директорубузну атасыды бу-

Мухтар, аны эшитгенлей, эрнин къабды. Къарт а:

— Сиз алкъын къара ийнекни... — деб биз зат-

ла айта, бюртюклени джыйыб бошаб, таягына таяна, акъырын-акъырын атлай кетди.

— Ол партизан болгъанды, — деди Джамал.

— Сен къайдан билесе?

— Анам хапар айтхан эди.

Мухтар салпыланды. Къартха тик джууаб этгенине сокъуранганын таныб, Джамал:

— Кел, ызындан джетейик да, юйюне дери ашырайыкъ. Хапар да айтыр эсе уа.

— Аслан акка, кечигиз, — деди Мухтар, солууун ала. Къарт сеийрсинди. Джашчыкълагъа къарады.

— Не зат ючюн кечмеклик тилейсе?

— Сизге тик джууаб этгеним ючюн.

— Хы... Аны ючюн а кечейим. Мюрзеуню джерге атханынг ючюн а кечерик тюлме.

— Эндиден сора этерик тюлме алай...

— Акка, сиз къайры барасыз? — деди Джамал.

— Суу ызында къойла кютюле турадыла, атам алагъа къараб кел деб ийгенди.

Джашчыкъла ышардыла.

— Атагъызгъа ненча джыл болгъанды да?

— Джюзден атлагъанды!

— Охо!

— Неге охо? Ол алкъын менден тириди. Алай а джашларын джумушка чабдыра юреннгенди да: «Чабчы, къара да кел», — дейди да къояды. Ма менге ол буйрукъну бергенди да, къарыуумдан келгенча барама.

— Сиз ызыгъызгъа къайтыгъыз, биз къараб келейик, — дедиле джашчыкъла.

— Огъай, атамы айтханын этмей барыб, не деб къарарыкъма аны бетине... Огъай. Атаны сёзюн джерге тюшюрюрге болмайды. Ата сёз багъалыды...

— Сора, биз да барайыкъ сизни бла...

Къобанны бойунда тюртю кёкенлени араларында джайылыб отлагъан къойланы кёрюб, Аслан-акка рахат болду.

— Энди бир кесек олтурайыкъ, — деб, джерге ийилди. Олсагъатлай джашчыкъла эки джанына чёкдюле.

— Партизанда болгъаныгъыздан бир хапар айтгъыз, не? — деди Джамал.

— Тохта, сен Тохтарны джашыса, не?

-- Хо!

— Аферим, аферим! Иги атанг барды... Сен а къайсыныкъы болдунг?

— Аубекирни.

— Ёзденланы?

— Хо.

— Сизни танымайма ансы, аталарыгъызны уа билеме. Энди не хапар излейсиз менден?

— Къазауатны юсюнден...

Къарт, юллесин чыгъарыб, тютюнден толтурду. Сора бир кесекден башлады...

Мен Белоруссияда къазауатда эдим. Бир джолда, кёзююлю чабыуулгъа хазырлана тургъанлайыбызгъа, къарауулда тургъан джашланы бири келиб, немецле тегерегибизни аладыла, — деб къуугъун этди. Кёб турмай сермешиу башланды. Биз артха джанлай барабыз. Адамларыбыз аздан-аз болады. Къайсы эсе да сатлыкъ тамам табсыз кёзююбюзде болгъан джерибизни джаугъа билдирген эди. Ол себебден къыйын болумгъа тюшдюк. Къаллай бирни бардыкъ, къайдам, бир заманда къарагъаныкъда — алты-джети адам тура эдик. Аллыбызда гитче джашчыкъ анасыны къатында ёре сюелиб тура. Чабыб барыб къарагъанымда, тиширыу ёлюб тургъанын кёрдюм. Суукъ окъла ана, бала деб къарамай эдиле.

Төгерекеде уа автомат атылгъан тауушла эшитилдиле. Эрлай джашчыкъны къойнума алыб, кесиме къысдым. Алайда тёртеулен къутулдукъ. Аллында джашчыкъ «анам!» — деб джылай келди. Сора, ач болгъанма, деб башлады. Бизни уа бир тукъум бир затыбыз джокъду. Хар шыбыртха сескекли бола барабыз. Бир заманда, къарасакъ, къалын къамнишге кириб турабыз. Аякъларыбыз суу. Джашчыкъ а къарыусуздан анда-мында бир ынгычхагъанчыкъ этеди ансы, ауузундан сёз да чыгъармайды. Кёзчюклерин джабыб, акъыртынчыкъ солуйду. Бети саздан, къан ышаны къалмагъанча кёрюнеди. Эки-юч кюн, биз чегетде аджашыб айланганлы. Иван деб бир иги джаш бар эди. Ол:

— Мындан ары мен тёзалмайма. Бу сабий ачдан ёлюб барады. Сиз былай туругъуз, мен бир зат излейим. Элени барын да джер джутмагъанды. Табарыкъма мен! — деди. Мадарыбыз джокъ эди. Джашны тыймадыкъ. Неге джолугъады, джукъ табармы деб, къайгъылы болуб, Ивановны аллына къараб турабыз.

— Къазауатны аллындан артына деричин ол кюнледен бек къыйналмагъанма. Ачдан джашауу тауусулуб баргъан сабийге не этерге билмей, бек мардасыз къыйнала эдик.

Бир заманда автомат атылгъан тауушла тунакы эшитилдиле. Биз-бирибизге къарадыкъ. Алай а экинчи джукъ эшигмедик. Виягъынлай тегерек шош болду. Джашчыкъ а аякъчыкъларын, къолчукъларын да тюзетиб джатады. Анга къараб, сагъышха кетиб тургъанлайыма, къайсы эсе да: «Ары къара!» — деди Къарасакъ — Иван! Баууру бла сюркелиб келеди. Къатына баргъаныкъда, уюб тургъан къанланы кёрдюк. Кёзлерин ачыб, бизге къарады.

Кимни эсе да излегинин эследик. Джашчыкъны тут-
дум. Къолларың кымылдатыргъа изледи. Къара-
гъанымда, къол аязында будай бюртюкле.

Эрлай алыб, чайнаб, сабийни аузуна салдым.
Джашчыкъ, мюрзеу татыуну сезиб, джаякъчыкъла-
рын кымылдатды. Кёзчюклерин ачды. Иван, аны
кёргенинде, къарыусуз ышарыб, кёзлерин кысыды.
Кёб турмай ауушду. Басдыра тебрегеникде, хурджу-
нундан да, къойнундан да будай башла чыкъдыла.

Къарт, ахсыныб, юллесине къарады. Аны тютю-
нюн бармагъы бла теблей:

-- Алайды... — деди.

— Андан сора уа? — дедиле джашчыкъла бир-
ден.

— Андан сора уа, не? Алайда партизанлагъа
джолугъуб, аланы отрядларына къошулгъан эдик.

— Джашчыкъ а не болду?

— Джашай болур къайда эсе да.

Къарт, сагъышлагъа кетиб тургъанлай, илген-
нгенча этди.

— Не болгъанды, акка? — деди Джамал.

— Ол келгенни кёремисиз?

Алагъа джууукълашхан къартха къараб, Джа-
мал бла Мухтар Асланнга айландыла. Аслан а юл-
лесин джашырыб кюреше эди. «Тютюн ичгеними кёр-
се, айыб боллукъду. Атаны, ананы къатында быллай
затны джюрютюрге болмайды», — деб ышарды. Кел-
ген къарт Асланны атасы болгъанын сездиле джаш-
чыкъла, ёрге турдула.

— Хы, кесинге да нёгерле табыб, къалыб кетдинг
да, «сабийни джумушха ий да, ызындан чаб деб бош-
му айтадыла!

— Охо! «Сабий», — деб ышарды Мухтар. Аслан
а, атасына ёрге туруб:

— Бу антсызла хапар айт дедиле да, аны бла мычыдым. Сора джолда да, тегюлюб тургъан будай бюртюклени юслери бла озуб кеталмай, аланы джыя да иги кесекни тургъан эдим, — деб толу джууаб этди.

— Алай эсе, игиди. Мен да, юйде олтуруб тургъандан эсе, былай, Къобан джагъагъа тюшюб, олтуруб чыгъайым, деб келеме Къойла джайыламыдыла?

— Майна, отлайдыла — деди Джамал.

— Сиз а кимникиле болдугъуз?

— Аубекирни, — деди Мухтар.

— Мен да Тохтарны...

— Тохта... тохта... Исса-хаджини уланындан туугъанла?

Джашчыкъла, не айтыргъа билмей, тынгыладыла. Аслан:

— Хо... тюз таныгъанса. Алай аны бир аты Сосланбек шой эди да!

— Хо. Къарт атабызны аты Сосланбекди, — дедиле джашчыкъла да. «Бюгюннге деричин бу сейир къартланы танымай къалай тургъанбыз», — дегенча къарайдыла Джамал бла Мухтар.

Аслан а, атасыны ызындан джерге ийиле:

— Атам, мюрзеуню сыйыны юсунден ол бизге айтыучу хапарынгы бу джигитлеге да бир айт,— деди.

Къапталыны кекюрегин джабхан окъалы акъ сакъалын сылады. Мыйыкъларына тийди. Сора Асланнга айланыб:

— Джашчыкъ, бюгюн сакъалымы тараргъа унутханынг а не эди? — деди ышарыб.

— Ол аман а къайда эди?

— Солтаннгамы айтаса?

— Хо.

— Да ол а, танг атар-атмаз, китабланы да кьолтургъуна уруб, кетген эди.

Джашчыкъла директорларыны юсюнден сёз баргъанын ангыладыла.

— Кеч, атам, эндиден сора кишиге ышаныб кьоймам.

— Кесинги айыбынги биреуге сала турма.

— Болсун. Атам, болсун.

— Гитчечикча кьоркъады атасындан, — деди Мухтар, Джамалны кьулагъына шыбырдаб.

Ол, джууаб этмей, къашын-башын тюйдю. Сора кьартха айланыб:

— Сиз бизге хапар айтырыкъъсыз да? — деб анга джалынчакъ къарады.

Бир кесекден а кьарт Гыкка хапарын башлады:

— Эртде-эртде бир киши болгъанды. Малыны санын билмегенди. Къалай этерге билмей, элде хар неге да болушургъа кьолундан келиучю сыйлы кьартха баргъанды. Ма былай-былай, кьараргъа кьолумдан да келмейди. Джарлылагъа чачар ючюн да къалмайма, алай а бир да аз болмайдыла, — деб джарлылыгъын айтады.

— Алай эсе, гырджын бла бышлакъны ал да, джети джол айырылгъаннга бар да, алайда ашаб кете турчу, сора кёрюрге, — деб ийгенди.

Бай, ол айтханча, джети джол айырылгъаннга барады. Башлыгъын джайыб, гырджын туурагъан бла бышлакъ ашайды. Башлыгъына акъгъан умурланы ариучукъ бирин да кьоймай чёблеб, аузуна кьабады да кетеди. Талай заманны алай этиб турады. Сора бир джолда малына барыб кьараса уа, юйреб, кёбден-кёб болуб тура.

Бай блягъы кишиге келиб хапарын айтады. Анга тынгылаб туруб:

— Сен мюрзеуню багъалата билгенинг ючюн, аны сыйын кѣргенинг ючюн, берекет, ырысхы ёмюр дуниянда да кетерик тюлдю сени юсюнгден, — деб алай айтыб цеди...

Эшитдигизми? — деб джашчыкълагъа къарады.

— Мюрзеуню къачы уллуду, сакъ болугъуз, — деб къошду.

Джангур кюн

Джамал, уяна келиб: алкъын кюн тиймегенди, энтда бир кесек джатайым деб, кёзлерин къысды. Алай а джукълаялмады. Орунда бир-эки ары-бери айланды да, юсюнден джууургъанны бир джанына атды. Терезеге къарагъанлай, не эсе да чанчылгъанча, секириб турду. Кёк къаралыб, джангур джауа эди. Джерде анда-мында кёлчюкле джылтырайдыла. Джууалы джангур деб атам быллайгъа айта

болур. Артык да биченни кёзююнде бек кьоркьады андан. Биз а, биз энди кьалай этейик! Сау ыйыкьны джыйгъан дарман хансларыбыз зыраф болуб кьалдыла.

Юра уа не деб турады экен? Анга бир барайым». Джамал, эрлай кийиниб, тенгине кетди. Юраны анасы арбазда айлана тура эди. Джашчыкьны кёргенлей:

— Джамал, бу джангурда чегетге бараллыкь болмазсыз, нек эртделегенсе?

— Дарман хансланы кебдирирге джайгъан эдик. Энди джибиб кьаладыла.

— Огъай, чиримезле. Кюн кьыздыргъанлай, кебиб кьаллыкьдыла. Кьорктмагъыз.

— Юра кьайдады?

— Джукълайды. Кир юйге.

Джамал, Юраны кьатына барыб, неге эсе да ышара джукълаб тургъан тенгин уятды.

— О! Сенмисе? Кетдикми?

Юра, юсюне кийимлерин кие: «Бусагъатда тюшюмде Токъмакьны кёрдюм. Бир тикге ёрлеб бара тургъанлай, биягъы, неден эсе да илгениб, тобча, тёнгерев, гюбюне тюшдю. Сора эрлай туруб, тегерегине кьараб, иги ахсыныб олтурду. Киши кёрмегени иги болду деген болур эди...»

— Сен Токъмакьны кьой. Эшикге кьарачы.

— Не болгъанды? — деб, сскекли болуб, терезеге айланды.

— Джангур! Зыраф болдула... Тюнене ол кебгенлерин джыйыб ала кетейик дегенем да сеннге.

— Джангур джауарын билсем а.

— Тюнене Токъмакьны кьозуб кюреше эдик. Ол он кюннге эки килограмм джыйгъанды. Биз да джюз килограммагъа джууукь иги дарман хансланы зы-

раф этдик. Суу болгъанла джукъгъа джарарыкъ тюдюле.

— Кел, бир барайыкъ. Неге абзыраб къалдың!

Джашчыкъла, тирри-тирри атлаб, чегет таба айландыла. Тынгылаб иги кесекни бардыла. Сора Джамал:

— Юра, ала зыраф болсала да, энтда джайны джай узуну биз аны джетдирибиз. Не?

— Да энтда джыярбыз. Алай а, къалгъанлача, башы джабыкъ джерге джайсакъ, джукъ да боллукъ тюл эди. Токъмактны табасы болуб къалдыкъ.

— Эслегенми эдинг, тюнене, асыры ачудан, ашаб да бошамай, джылаб кетген эди.

— Азар дебми къоркъаса? Ол аны юйде джетдирир!

Джашчыкъла, алай эте, талачыкъгъа джетдиле. Алайда уа, кёзлери кёргеннге ийнанмай, бир-бирине къарадыла. Ауузларындан сёз чыкъмай, иги кесекни сюелиб турдула. Дарман хансланы орнуна — къара кюл. Ол джангы джыйылгъанла да ары-бери чачылыб.

— Бу неди, ким этди былай? — деб, экиси бирден сордула.

Джангурда кюлге къатышхан хансланы къолларына алыб, дюккючге олтурдула.

Каникуллагъа чачылгъанлы он кюнню ичинде, аланы джыяр ючюн, къаллай бир джерде айлангандыла была!

— Юра, — деди Джамал, — ким этген болур былай, сени кёлюнге къалай келеди?

— Токъмакъ! Ол кеси къымылдаргъа, эртде турургъа эриниб, джукъ джыялмайды. Бизге зарланыб тура эди. Артыкъ да тюнене сёлешибиз деб къозгъаб къойгъан этдик.

— Ол этген эсе, мен анга джумдурукъну ийсегет-
мей къоймам.

— Кел, аны бир табайыкъ.

Джамал бла Юра, ачыуланыб, ызларына къайт-
дыла. Джангурну ктулакъларына алмай, балчыкъ-
ны, сууну джырыб, узун орамны ёрге барадыла. Бу
джукъларгъа джараулу джылы орунларын кююб
айланган джашчыкъланы кёргенле сейирсениб
къарайдыла. Ала уа, къашларын тюйюб, джумдуру-
къларын къаты кысыб, къайры эсе да кеч этиб кю-
ярыкъча, ашыгъыш атлайдыла.

Колхозну председателини юйюню къатына джуу-
укълашханларында, Юра:

— Джамал, атасы юйде эсе, къалай этерикбиз?
— деди.

— Айтырбыз. Билемисе, ол къалай иги адамды!
Унутханмыса, школгъа келгеннде, къазауатда бол-
гъан заманындан къаллай сейир хапарла айтхан
эди. Орденлери, медаллары да кёбдюле.

— Ол джашын джакълаб, бизге урушуб ийсе уа?

— Этерик тюлдю алай. Хапарны толусу бла айт-
сакъ, кёрюрсө, ол джашына къалай этсе да...

Джамал бла Юра алай уллу да болмагъан юйню
арбазыне кёз джетдирдиле. Узун коридорда киши
къымылдамайды. Воротаны къакъдыла. Киши чыкъ-
мады. Дагъыда къакъдыла. Токъмакъны анасы,
къолунда чагасы бла, бачхадан чыгъыб келе, джаш-
чыкъланы эследи.

— Нек эртделегенсиз? — деб, ала таба айланды.

Юра бла Джамал бир орунда тебджилдедиле. Со
ра Джамал:

— Токъмакъ юйдемиди, аны излей келген эдик, —
деди.

— Ол джукълаб турады. Бу джауумлу кюн

джукъгъа иерик тюлме. Кёлюгюз къалмасын. Алайсыз да кюн сайын дарман хансла джыяма деб, кеч келеди. Тюнене уа къарангы болуб къайтхансыз. Мындан ары алай эте турмагъыз.

Джашчыкъла бир-бирине къарадыла.

Джамал дагъыда:

— Огъай, биз бюгюн джукъгъа да барлыкъ тюлбюз. Токъмакъгъа сорлугъубуз бар эди.

— Да болсун. Джангурда турмагъыз, юйге киригиз. Джашчыкъны уятайым.

Кемисхан юйге кириб Токъмакъны къатына барады.

— Джашчыкъ, уянчы, джаным! Тенгчиклеринг сакълайдыла, — деб, энишге ийилиб, аны бурма чаш чыгъын сылады.

Токъмакъ, иги ангыламай:

— Тюкеннгеми дейсе?... Не аллыкъса?

— Огъай, тенглеринг сакълаб турадыла.

— Не дейсе? Ким сакълайды? Къайдадыла? — деб дженгил-джегил сорду.

— Нек къоркъдунг? Биргенге окъугъан джашчыкъла, Юра бла Джамал. Дженгил кийин да чыкъ. Юйге кирирге унамагъандыла, джангурда турадыла, терк бол.

— Огъай, чыгъарыкъ тюлме. Ауруйду де да къой.

Анасы джашчыкъгъа эрши къарады.

— Нек алдай эдим сора, не?! Ол не хапарды. Не этгенсе? Бусагъатдан чыкъ да ашыр аланы.

Токъмакъ акъырын къымылдаб кийинди. Чурукъларын суйрей, эринлерин неге эсе да чкйюре, эшикге чыкъда. Къоркъгъанын билдирмезге излеб, коридордан да тюшмей:

— Не керекди, неге келгенсиз? — деб жыны сорду.

— Былай кел, айтырыбыз барды, дженгилирек, ашыгыбабыз, — деди Джамал джумушакъ ауаз бла.

«Хы!.. Была алкыын джукъ билмейдиле ансы, ёрге-ёрге секирлик эдиле», — деб, джашчыкъ, таукел атлай, Юра бла Джамалны къатына келди.

Олсагыатлай ачыудан къалай этерге билмей турган Юра, алгъа атлаб, ачыулу ауаз бла сорду:

— Тюнене не этгенсе сен, не? Не затха от салганса, не ююн, айтчы?!

Токъмакыны бети акъ учхун болду. Ызына къачар муратда, артына туракълады. Алай а Джамал джагыасындан тутду.

— Не ююн от салганса дарман ханслагъа? Не?

— Мен... мен-мен... м-е-н... — деб, эринлери къалтырай, ауузундан кючден сёзю чыкъды.

— Къоркъакъдан, эринчекден ёле турганлайынга, аманлыкъ этерге джигитми боласа?! Бусагыат мен сениге кёргюзейим, — деб, Джамал аны уругъа керилди.

— Джамал, тохта, — деб Токъмакъ баш энишге къарады.

— Нек кюйдюрдюнг да сора?

— Бир кесекчикге серпекни джетдиргенлейиме, кюйюб башладыла да, джукълаталмадым.

— Сен тюзюн айтмайса! Бизге ачыуланыб, аланы кюйдюрюрге деб от салганса. Ансы, джукълатыргъа иш этсенг, кт зрыуунгдан бек келлик эди. Сен къуру бизге аман этмегенсе. Саулай отрядыбызгъа зарап салганса. Андан сора да. Сен джукъ ангыла-сангмы этерик эдинг алай!.. — деб Джамал, Токъмакыны джагыасындан кюлун алды да:

— Кел, Юра, — деб, орамны энишге айланды.

Экинчи кюн төртюнчю «б» класны сохталары лагерге джыйылдыла. Джашчыкъла бла кыызчыкъла къауум-къауум болуб къушмуш этедиле. Токъмакъ кеси джангыз бир джанында сюеледи.

Лагерни тамадасы келгенлей, хар ким шум болдула. Джамалгъа сёз берилди. Ол хапарны толусу бла айтды. Андан сора джашчыкъла бла кыызчыкъла ёрге туруб, Токъмакъны терслеб, айыб этиб сёлешдиле.

— Токъмакъ а не айтырыкъды экен? — деди лагерни тамадасы.

Джашчыкъ, төгерегине къарай, ёрге турду.

— Мен барысы да алай кюер деб турмай эдим,— деб, башын энишге ийиб тынгылады.

— Андан сора айтырынг джокъмуду?

— Кечигиз, Хамит Османович.

— Сен менден кечмеклик тилеме. Тенглеринге къараб айт.

Джашчыкъ тынгылауну ийди.

— Сакълайма, Токъмакъ. Кюнню кыыздыргъанын кёресе. Чегетге барыргъа ашыгъабыз.

— Анга не башхасы барды! Биягъы тамбла айланлыкъды да сора кюнортагъа дери джукъларыкъды, — деди джашчыкъланы къайсы эсе да. Токъмакъ башын кёлтюрдю.

— Огъай, мен да дарман хансла джыярыкъма, Кёрюрсюз!.. — Дагъыда бир кесек тынгылаб: — Кечигиз. Терс болгъанма, — деди.

— Къалай дейсиз, сабийле? — деди Хамит Османович сохталагъа

— Кечейик, бу джол кечейик, — дедиле бары да. Бир кесекден а төгерекеге пионер джыр джайылды.

Къасайланы Осман атлы пионер бёлек чегет таба атланды.

Ийне орунчукъ

Мени тишлерими бир къаууму къаралгъандыла. Тешикчикле болгъанла да бардыла. Гырджын, эт ашасам, ол тешикчиклеге киредиле да, сора — чучу да тур. Конфетледен суйгеним а джокъду. Алай а, не келсиң, ашаялмайма. Былай къабханлайыма, мен татыуун ангылагъынчы огъунакъ, тишлерим ауруб башлайдыла. Къой да къой. Ол кёзюучюкде, башха мадар табмай, башымы джастыкъгъа сугъама да,

кычыралгъанымы кычырама. Мен сылыт болургъа, тишим да бир кесек сёл болады. Алай а кёбге бармайды. Энди акъылым болса, конфетни чырт аузумда да салмаз эдим, дейме ол кёзючюкде. Эртден-ингир да, ашаб бошагъанлайыма, тишлерими арну джууб турур эдим, дейме.

Алай а тишни ауругъаны тохтагъаны бла барын да унутуб кыояма. Бусагъатда уа асыры ауругъандан, ёмюрде да сау боллукъ болмазла деб турама.

Сора бир сейри: мени тишлерим бары да бирден ауруйдула. «Алай эте турмай, дохтургъа барыб, тишлеринги бакъдырыб, сау этиб, рахат болсанг а,» — дериксе сен. Алай а кесинг анда болгъанмыса? Ол машинаны бурулуб, тауушу болгъаннга джайылыб, тишинге кириб баргъанын сынагъанмыса? Мен а аланы татыуларын эртде ангылагъанма.

Бир кече тишлерим тамам тебдиле. «Бизге нек къаратмайса? Сенича хомухга неге чыкыгъан эдик», дегенча, бары да кыутургъандыла. Бездик сенден, дегенча, дженгил-дженгил чанчадыла. Сен кишиге айтма, алай а, не джашырыу, кече тангнга дер джылаб чыкыдым. Асият деб бир джигит кыызчыкъ барды. Артыкъ да анга джукъ айтма. Болсунму? Ансы, ол билсе, хиликке этгенлей кетерикди. Джашау берлик тюлдю. Кеси уа дохтурладан чырт да кыоркымайды.

Мен а ала бла шох тюлме. Кёргенлейиме огъунакъ, кыалтыраб тебрейме.

Тохта, хапарымы андан арысын айтайым. Кече тангнга дер кёз кыысмай чыкыдым. Кесим джукъусуз болгъаным бла кыалмагъанма. Анама, атама да тынчыкъ бермегенме. Анам, не этерге билмей, тегерегиме айланады. Бир джылы суучукъ уртлатады, бир сууукъ суучукъ береди. Туз джылытыб салады. Сода суу бла да чайкытатады.

Атам а, бир дарманчыкъланы алыб, быланы ичсе, ауруу сёл болур эди, — деб кюрешеди.

Мен а, «анамы джырын» джырлаб, эки джаягъымдан тутуб, ары-берн чайкълалама.

Бир заманда тамам сылыт болуб кълалкълыдым. Кълаллай бир джукъладым, кълайдам. Уяннганымда, кълзлерими ачайым десем, онг кълзюм ачылады, сол кълзюм ачылмайды. Не кълрюшсем да, айтханымы этмейди. Кълолларым бла бетиме тийгенимде, бир тюрлю кълрюндю. Не болду деб, эрлай туруб, кълзгюге къларадым. Къларасанг а, аллайгъла кълара. Сол джаным саулай кълбюб, бир тюрлю затха ушаб турама. Тишлерим а алгълынча аурумайдыла. Неди бу сейир!

Анам кълатыма келди.

— Кълремисе, адам айтханны этмей, кълаллай тюрсюннге киргенсе? Иринлесе, андан да аман боллукълду. Энди операция этерге керек болгъланды, — деди.

— Ання, кълчачан иги боллукълду? — дедим. Алай а ауазым кълалтырагъландан, энтда джылаб кълояма деб, андан сора джукъл сормады.

— Да кълайдам...

Мен кълб сагълыш этдим. Тенгчиклерим, эгешчиклерим, къларнашчыкълларым бары да кълзюме кълрюндюле. Ары кълара анга деб шыбырдашыб, кълатыма келирге да кълоркълуб къларарыкълларын билеме. Бир-бирлери кълозугълан да этерикдиле. Аны да билеме. Ызыма барыб орнума джатдым. Мыдах болдум. Оюнчакълларыма, ол иги китабларыма къларарым да келмейди. Анам а энди, дохтургъла барайыкъл деб, ариу айтады. Не этерик эдим, тамам амалсыз болуб, хо, дедим.

Анам да, мен да уллу коридоргъла кирдик. Харким олтурадыла. Меничала да бардыла. Акъл халат-

лы адамла да бир кабинетден чыгыб, бирине кире-
диле. Бир ариу тиширыу, мени эслегенлей:

— Бу джашчыкыгъа къара. Сени алай ариучукъ
ким этгенди? Тишчиклерингми? Келчи былай, эки-
биз да бир къарайыкъ, — деб, къолумдан тутду.

Гитче сабийчикге этгенча, алай этгенине къал-
гъан джашчыкыла бла къызчыкыладан ыйлыкыдым.
Къоркъмагъанча, аны ызындан таукел атладым. Ка-
бинетге анам а нек келмеди деб, эшикге дженгил-
дженгил къарайма. Ол машинала уа, кирпичи ийне-
лерица, юслеринде джюз тюрю дигил-мигиллери бла
сюеледиле. Ала меннге бек эрши кёрюнедиле. Дох-
тур а:

— Къайда, джигит, кел да былай бир олтурчу.
Сени къыйнаб тургъан тишчиклени бир кёрейим
мен, — деди.

Не этерик эдим, барыб олтурдум.

— Кёремисе, бу алай бош шиндик тюлю. Сюйсек,
энишге иебиз, скойсек, ёрге чыгъарабыз, — деб дох-
тур меннге ариу сёлешеди. Бир кесекден мен, шиндик-
ни джаратыб, рахат олтурдум.

— Энди уа ауузчугъунгу ач, — деди.

Мен къолунда джылтырауукыгъа къарадым.
Къолум бла уа ауузуму джабдым. Дохтур:

— Тохта-тохта, мени бир затчыгъым барды.
Джангызчыкыды. Аны сеннге берирге унутуб къоя
эдим. Ма бу ийне орунчукъну берейим. Аны къолу-
нга алыб, мени джугъум да ачымайды, деб турсанг,
тишчиклеринги сау этиб къоярыкъма. Сен а бир зат-
ны да сезерик тюлсе. Ангыладынгмы?

Мен ийне орунчукъну алдым. Къолумда тегерек
айландырыб къарадым.

— Не айтханым да этерикмиди? — деб сор-
гъанымда, дохтур:

— Игитда дейсе. Алай а бир зат айтайым. Кёб затланы этдириб турсанг, кючю бошалыб кьал лыкъды. Ол заманда кьарыуундан джукъ кедлик тюлдю.

Мен, кьууаныб, багъалы сауга ама кьарайма. Дохтур а, акьыртынчыкъ тишим чучхуб, бир затчыкъгъа тийире да мамукъчукъну салады. Дагъыда берн алады. Мен а, бу кьалай иги затчыкъды, тишлерим да ачымайдыла деб, рахат олтурама. Бир заманда дохтур:

— Кёремисе, не аз да ачымады тишлеринг. Иги джаш сен! Тамбла да келирсе, — деб ийди.

Юйде да сейир мияла ийне орунчукъну кьолумдан ычхындырмай айланама. Бир заманда эсиме не зат этдирейим экен деген акъыл келди. Кьарнашчыгъым школда эди. Ийне орунчукъну алыб:

— Кьарнашчыгъым «беш» алыб келсин. — деб шыбырдадым.

Айтханымы этерикмиди экен деб, ингирни сакълайма. Кюн бата, Хасан школдан келди. Портфелин алай салыб:

— Ання, мен «беш» алгъанма, — деб, дневнигин кёргюздю.

Мен а:

— Хасан, мени хар айтханымы болдуруучу ийне орунчугъум болушханды сеннге, — деб махтаныб хапар айтханымда, ол да:

— Иги джаш сен. Алай эте тур, — деб ышарды.

Кече джатханымда, ийне орунчугъуму джастыкъ тюбюне салдым.

Эртденбла уа, уяниганлай, алгъынча шоколад конфетле ашарым келди. Сора джастыкъ тюбюне узалыб, шохчугъуму алдым.

— Меннге кёб шоколад конфет болдур,— деб шыбырдадым. Тюрлю-тюрлю конфетле кёзюме кёрюнюб, сакълайма. Сакълайма... Тёрт джаныма къарайма, джукъ да джокъ. Ийне орунчугъум мени айтханымы нек этмедди, деб кыйналдым. Бир кесекден анам да, мен да дохтургъа бардыкъ. Эм алгъа хапарымы айтдым. Къарнашыма «беш» алдыргъаныма дохтур да бюсюреу этди. Сора шоколад конфетле болдурмагъанын айтханымда уа:

— Оу, да теличик, сени тишлеринг ауруй тургъанлай, ол конфетлени болдурамыды?! Сора дагъыда бир затны айтайым сеннге. Бу шиндикге олтургъан заманында айтханынгы иги этиученди. Къайда тишлеринг а?

Мен биягъынлай ауузуму ачдым.

— Энди ачымасын де.

Акъырынчыкъ шыбырдадым.

Машина арну таууш этгенча эштиледди. Мен ышарыб турама. Тишим да, къаллайла болду эсе да, аурумайды.

Алай бла, талай кюнню джюрюб, тишлерими сау этдирдим. Сора анам да, мен да:

— Сау болугъуз, — деб, кетиб тебрегеникде, дохтур мени тохтатды.

— Ийне орунчукъ къайдады? Тас этмей турамыса? — деб сорду.

— Огъай, — деб эрлай хурджунумдан чыгъарыб, анга кёргюзтдюм.

Дохтур, мени имбашымдан тутуб, ышаргъанын да тохтатмагъанлай:

— Сеннге бу ийне орунчукъ болушдуму? — деб сорду.

— Игитда! Хо... — дегенимде:

— Огъай, сен кесинг джигит болдунг. Джугъум

да ачымайды деб тургъанында, ачыгъанын да сез-
мединг. Хар нени болдуруучу ийне орунчукъ тюлдю
сейир. Сен кесингсе джигит джашчыкъ. Хар нени да
хорларыкъ. Аны унутма, болсунму? — деб, кёзлери-
ме арну къарады.

— Хо, — деб башымы булгъадым мен. Аллында
ийне орунчукъну бош затчыкъ болгъанына бек къый-
налдым. Артда уа барын да унутдум. Алай а энди
тишлерим аурусала да, къоркъмай барлыкъма дох-
турлагъа!..

Ансарланы «алмастылары».

Аслан анасыны къатында олтуруб ойнайды. Тёрт джаны тёрт тюрлю болгъан уллу тобну ары-бери айландырыб, неле эсе да айтыб кюрешеди. Ол алай эте тургъанлай, бир джанындан уллу къарнашы — Пархат чыкъды.

— Тобну меннге бер да къой. Биз футбол ойнайыкъ, — деб ариу айтды. Алай а Аслан унамады.

— Ары къарачы, майна, маму чыгъыб келеди,—

дегенлей, джашчыкъ, тобну да унутуб, секириб туруб анасы болгъан юйге къачды. Пархат а тобну сермеб сызылды.

Ингир бола сабийле бир джерге джыйылсала, хар ким хапар айтыб тенглерин сейирсиндирирге излейди. Пархат а бир джелмауузну, бир обурну юсюнден бир затланы джарашдырыб айтыргъа ёчдю. Бююн да ашхы тоб ойнаб арыб, къырдышчыкъгъа олтурдула. Джашчыкъла джагъалаша да келдиле, сора Николай:

— Келигиз бир затла айтайыкъ, — деди.

— Келигиз. Сен башла, мен башла, — дей, биягъы Пархатда тохтадыла.

Ол кёб сагъыш этиб да къыйналмады:

— Бир кюн Азаб школдан келиб юйге кирсе, кёкюрегинде бир ариу зат джылтырай, таза къанлы бир огъурлу къарт олтуруб тура. Атасы, Азабны кесине чакътырыб:

— «Кёремисе, бу белгили къойчуду: Урунууну ветераныды. Орден бла саугъаланнганды», — дегенди. Азаб, анга тынгылаб туруб, атасы сёзюн бошагъанында: «Ветеранланы барысына да бере эселе орденле, меннге нек бермейдиле? Мен төртюнчю класха баргъанлы төрт джыл. Табсынлачы менден иги ветеранны!» — деб, эшикке чыгъыб кетгенди.

Пархатны айтханына кюльорге киши чыкъмады. Андан таб джарашдыралмадынг эсе, неге джаншайса, тынгыла да тур, — дегенден озуб джукъ айтмадыла.

— Кесинг да бизни «ветераныбыз» боллукъса, математикагъа эс бёлмесенг, — деб бири къакъды аны.

Аслан, аланы айтханларына кёре джууаб эте, Ансаргъа айланды.

— Сен сёзню ары-бери бурдуруб турма да, сизни алмастыларыгъыз барды, дейдиле, ол тюзмюдю? Андан бир-эки хапар айтчы.

— Не алмастыны айтаса?

— Сен сангырау тюл эсенг, элде джюрюген хапарны эшитмегенмисе?

— Не хапарны?

— «Ансарланы алмастылары барды» деб!

— Огъай!

— Мен а ненча адамдан эшитгенме: Ансарланы юлерини къаты бла ингир болса джюрюмегиз ансы, алмасты тутарыкъды деб.

— Кимден эштгенсе?

— Мен да эштгенме, — деб Николай да анга къошулду.

— Мен да эштгенме, — деб Асхат да бир джанындан чыкъды.

— Мен а аллай хапар билмейме, — деди Ансар.

— Тели, сеннге айтылмайды. Ма ол тюкен болгъан орамда джашайдыла да Ансарлары, алагъа айтыучандыла.

— Нек айтадыла да? Алмасты не затды сора?

— Да къайдам. Нек айтылгъанын билсек а!

— Къартла билликдиле.

— Алмастыны хапарын билейик деб а къалайла да айланайыкъ. Къазауатда къалгъан аскерчилени юсюнден сорсакъ, ким да джумушаб, «сау къаллыкъла» деб суйюб хапар айтадыла. Сен а алмастыны хапарын джыяйыкъ дейсе, — деб Асхат къюлду.

Кеч бола Пархат юйге келгенинде, анасы:

— Къайда къалгъанса, джашчыкъ? — деди.

— Ансарлада...

— Оу, мен джарлы, алайлада бу заманда къа-

лай айланаса, аллах сакъласын, бара турма. Ингирде аллай джерледен джанлаб джюрюрге керекди.

— Ання, нек сора? Ансарланы къатлары артыкъ къркъуулу некди?

— Алайда ненча адамгъа къыйынлыкъ джетгенди. Аланы алмастылары барды. Анам джарлы бир сабийни оздурмай эди алайтын. Бусагъатдагъыла озгунла болгъансыз да, джукъдан къркъа билмейсиз. Биз а анабыз айтханнга сыйыныб ёсгенбиз.

— Болсун, анам. Ансарланы алмастылары барды дейик да, ол джолну джюрюгенни къояйыкъ.

— Мен сен айтхан Ансарлада болмагъанма. Кеси бизни классдан джашчыкълада эдим.

— Аллындан да аны айтсанг а, мени селешдире турма да...

— Анам, Ансарланы алмастылары барды деб нек айтадыла? Ким кёргенди? Алмасты не зат этгенди?

— Анам айтхан хапаргъа кёре, кече алайтын озгъан адамлагъа чаба тургъанды. Бир джолда уа бир байны джашы, къайдан эсе да къайтыб келе тургъанлай, алмасты тьююб ёлтюрюрге джетдириб, чыкъмагъан джаны ичинде, кючден къутулгъанды. Андан сора джашны атасы алайгъа от салыб кюйдюрюрге деб оноу этгенди. Алай а ол ингирде огъунакъ байны кесини юйюне от тюшгенди. Сора хар ким алайда алмастыны аллах кеси суююб джашатады, анга къатылгъан онгарыкъ тюлдю, деб аллай хапар джайыб кёойгъандыла.

— Ананг андан сора уа не зат айта эди?

— Да не зат айтырыкъ эди, азмыч!? Сизнича болгъанны чучхуб соруб турсакъ, кёб хапарла айтырыкъ болур эди.

— Энди алмастыда уа негиз кълалгъанды? — деб атасы бир джанындан чыкъды.

— Атдя, сен кълачан кълайтханса? — деб, Пахат атасын кълучакълды.

— Бюгюн.

— Москвада игими эди?

— Иги эди.

— Бизге не зат келтиргенсе?

— Мен сеннге берлик тюлме, — деб Аслан кълонда уллу ракетасы бла ол бир юйден чыкъды. Сора дагълды, атасыны кълатына келиб:

— Аття, аття, Пахат меннге маму барды этеди, — деб тарыкъды.

Экинчи кюн джашчыкъла тюбешгенлеринде, Пахат анасындан эштген хапарны айтды. Аслан, анга тынгылаб бошагъандан сора:

— Мени къларт анам билмеген джокълду. Келигиз, анга барайыкъ. Узакъл тюлдю, — деди.

Элни кълыйырында уллу юйню арбазына киргенлей, акълсакълал къларт, туудугълун кълрюб:

— Ой, аферим, сеннге. Киши алай этеди. Кълартны кълре келген болурсуз, — деб джашчыкълагъла сёлешди. Джюзюм тереклени тюбюнде табджанда олтургълан акълсакълал сабийлени тёлерегине джыйды.

— Алчыгълыз ол салыныб тургълан джюзюмледен. Ашагълыз, — деди.

— Акка, ой акка, сизге бир сорлугълубуз барды, — деб Асхат кълатына джууугълуракъл олтурду.

— Соругълуз.

— Кълмейин, кертисин айтырмысыз?

— Нек кюле эдим сора? Билгеними айтырма.

Джашчыкъла бири бирине къларадыла. Сора Асхат башлады:

— Акка, Ансарланы алмастылары барды деб нек айтылады?

— Хы... Анымы сорлукъ эдигиз?

— Хо...

— Ол а бек эртдеден бери айтылады. Ма меннге джюз джылдан атлагъанды. Мен ол алмасты хапарны эштгенимде, иги тойлада тебсей айланган джаш эдим. Ол джыллада аны аты кеб сагъыныла эди. Бир заманда, алмастыгъа бир къарайыкъ деб, джашла бла кечени кече узуну алайын сакълаб да чыгъыучан эдик. Алай а бир джолда да джолукъмадыкъ. Бир джолда да ол бизге чабмады. Бир кере уа сейир иш болду. Элде, ким да айтырча, ариу къыз бар эди. Алай а бай юдегиден тюл эди. Аны, кеси да разы болмагъ анлай, бир бай кишиге берирге башладыла. Къызыны уа кеси ушатхан джаш тенги бар эди. Джигитлиги кеб джерледе айтыла эди аны. Кюнлени биринде къарт кюеу къонакъгъа келирге излегенди. Мында байла чабышхандыла, джортхандыла, былай-былай, элибизге сыйлы адам келеди деб, болгъаннга джаядыла.

Хар ким аллына къараб турадыла. Кеч болду, кез байланды, къонакъ джокъ. Кечени иги ауурлугъу кетгенден сора элде къуугъун. Ансарланы алмастылары бийге чабханды деб, хапар төрт джанына джайылды. Аны уа акасы танымазлыкъ этгенди дей эдиле.

Джашчыкъла, кезлерин джандырыб, акканы хапарына тынгылайдыла. Ол а:

— Къыйын заманла эдиле. Алмасты хапар джюрюгенликге, андан сора ол былай этгенди деб джукъ эштмеген эдим. Мени акъылым бла, ол алмасты-зат да тюл эди. Ол ариу къызыны тенг джашы болгъанды деб турама бюгюн да. Кеб джашла айта

эдиле аны ол заманда. Алай а халкъны ангысына алмасты барды деб сингнген эди да, къарангы адамла анга ийнаныб тура эдиле. Сора кеслери бир-бирде «акъыллы алмастыды, тюз адамланы инджитмейди», деб да къоша эдиле.

— Бусагъатда да айтадыла да? — деди Пахат.

— Да айтханла да болурла. Алай а бош сёзле. Алмасты, обур хапарла бурун, къарангы заманлада, джюрюгенликге, бусагъатда анга киши да ийнанырыкъ тюлдю. Сиз да унутугъуз бу сёзню,— деб, къарт акка хапарын бошагъаннга санады.

Асхат бла Пахат, иги кесекни да олтуруб, юйлерине кетдиле. Ингир ала уа биягъы хапарларын джарашдырыб айтдыла.

Ансар а :

— Бизни «алмастыбыз» ким эди экен. Ол бек джигит адам болгъан болур,— деб, тегерегине ёхтем къарамын атды.

— Энди, шохум, аны ким болгъанын сен таб, — деб, Пахат тобну сюрюб кетди.

Джанкъылыч.

Джангур тохтагъанлы кѣб болмайды. Кюн, мийикден кукаланыб, нюрюн тѣкгенди. Ма ол булутчукъгъа кириб кетсем, не этериксиз, дегенча, джалан аякъ джангур суулада шоп-шоп-шоп деб чабыб айланган къызчыкъла бла джашчыкълагъа къарайды. Ала уа, богъанлары суу болуб, бири бирин сюрюб айланадала. Джашил кырдык, сабийлени зауукъланганларына къууана, джангур сууда джууунуб джим-джим

джылтырай, бир тукъум бир джарыкъ кёрюнеди. Тёгерек бирча суюмлюдю. Джаны болгъан хар зат да къозгъалгъанды, тирилгенди.

Тюрлю-тюрлю гокка хансладан этилгенча чууакъ кёкден ариу джанкъылыч къарады.

— Лиза, сен джанкъылычда къайсы бояуну сайлайса? — деди Соня, тенгчигини къатына келиб,

— Мен... Мен... мен... Бусагъат айтайым. Ы... ы... ы...

— Ыы, ыы, дей турма да, дженгил айт. Ма мен, сёз ючюн, ол къызыл бла сары ызланы араларында, къарачы, отча дуу джана тургъан бир ыз барды, ма аллай бояуну сюеме.

— Тюз айтаса, мен да аны айтайым деб тура эдим. Алай а бары да ариудула.

— Лиза, джанкъылычны аллай ариу бояула бла ким бояйды экен?

— Да ким боярыкъды?

— Да мен да аны сорама...

— Да мен къайдам билейим...

Къызчыкъла ариу, джылы джангур суучукъда аякъларын бири бирине ышый, ушакъ эте тургъанлай. Тимур, чабыб келе, тюз аланы къатларында тайыб, джерге сойланды.

Къызчыкъла:

— Окъча, къайры атылгъан эдинг, — деб тургузургъа тебрегенлей, джашчыкъ кеси секириб турду.

— Джугъунгу аурутдунгму деб тура эдик, сен а туруб къалдынг да! — деб, ала харх этиб кюлдюле.

Тимурну алайсыз да суу кёнчеги энди балчыкъ болду. Къызчыкъланы хиликке этиб кюлгенлерине асыры ачууланнгандан, аслан балачыкъча, кёзчюклери джаныб, төгерегине къарады. «Энди бусагъат

мен сизни кюлгенигизни кѳргюзтейим» деб марады. Адай а кт алгъан сабийле да тѳгерегине басынганларында, амалсыздан тенглерине къараб ышарды:

— Ол кѳзюуде Лизаны анасы чакъырды. Соня да биргесине тебреди.

— Кѳремисе, Соня, ол джашчыкъла къаллай бир скойселе, аллай бир ойнарыкъдыла. Эркиши сабийди, аймыса, чабсынла, джортсунла, деб тура болурла аланы аналары. Меннге уа, ма бусагъат былай киргенлейиме, анамы айтырын билеме.

— Не айтырыкъды?

— Сен къызса, масхараचा, кир сууланы джырыб неге джортуб айланаса? Юйде бир джумушха джарасанг а! — дерикди.

— Кѳб ойнаб къалсам, анам меннге да урушады, алай а бизге къайгъылы болуб аны ючюн этедиле ала.

— Соня, мен Назимге хаман да сукъланнганлай турама. Джаш болгъа эдим.

— Не этерик эдинг сора?

— Ма ол гылыучукъгъа миниб, бусагъатда орамны ѳрге къыздырлыкъ эдим.

— Терекни тюз башына ѳрлеб бир джыгъылгъан эдинг, унутханмыса? Гылыу бла аллайын болур эдинг. Керек тюлдю. Скоймейме джаш болургъа.

— Мен а бек сюе эдим. Ол заманда бизни чачыбыздан тартыучу Мухтаргъа кѳргюзюр эдим.

— Лиза, джаш болургъа излей эсенг, билемисе, не этерге керекди?

— Не? — деб, Соня юретгенлей, керти да джаш болуб къаллыкъча, кѳзчюклерин джандырды.

— Ма ол джанкъылычны юсю бла секирген къыз джаш болады. Джаш секирсе уа, къыз боллукъду. Алайды. Сен бир да сейирсинме. Къарт анам айтханды. Аны уа билмеген заты джокъду.

Лиза кюлдю.

— Соня, кертиси бла да, джанкъылычны юсю бла секириб, джашла болуб къалсакъ, хар ким аз сейир-синмез эдиле? — деди биягъы Лиза.

Къызчыкъланы ашыкъмай ушакъ эте келгенлерин кёрюб, Лизаны анасы:

— Дженгил атла, бешикни къатына олтур, мен бусагъат къайтама, — деб къайры эсе да кетди.

— Ма кёрдюнгмю? Энди джукълаб тургъан Мурадинчикни къатын сакълаб турлукъма. Хар ким ой-наб, чабыб, джортуб айланган заманда сен а олтур юйде. Огъай, Соня, джаш болгъан игиди...

Юйге джетише, къызчыкъла айырылдыла. Лиза, бешикни диванны къатына салыб, акъырынчыкъ тебрете, кеси да къалкъыб къалды. Сора быллай тюш кёрдю...

Лиза къайры эсе да ашыгъыш хазырланды. Анасына, къарнашчыгъына да джукъ айтыры болур эди, алай а ол ишдеди. Ичинден: «Джаш болуб аллына сюелсем, аз къууанмаз эди», — деб кеси аллына ышарды. Анасы ич юйге киргенлей, эрлай эшикге чыкъды.

«Энди ма ол къаяны тѣппесине минсем, тамам джанкъылычха джетерикме», — деб, элни къыйырында башланган таула таба атланды. Лиза, джаш болуб къайтырын, джолда хар ким сейирсиниб аллына чабарларын кезюне кѣргюзюб, тири-тири атлаб, таугъа ёрлеб барады. Иги кесекден арыб, тауну башына чыкъды.

«Къалай ариуду джанкъылыч!» — деб кѣкге узалды. Джеталмады.

«Джеталмагъанлыгъыма, ма былайдан ары секирсем, джанкъылычны юсю бла чынгарыкъма», —

деб, андан кёб сагъыш этмей, артырагъына атлаб, сора чабыб келиб, джерден айырылды...

Олсагъат, асыры къркыгъандан, къычырыкъ этди.

— Лиза, къызчыкъ, уянчы, — деген анасыны джумушакъ ауазы эшитиледи. — Не болгъанды, нек къычыраса? — деб къызчыкъгъа ийилди. Лиза уянды. Тюшю болгъанына асыры ктууаннгандан, секириб ёрге турду. Ингир болгъан эди. Къызчыкъ тегерегине къарады. Ичинден «Огъай, огъай... Джаш болсам, Соня, Роза, Тамара, Зубай, Пахаризат а? Сора мен аладан айырылыбмы къллыкъ эдим? Огъай... Болмайма джаш», — деб, кёзчюклерин ууа, юйге кириб кетди.

Чабакъчычыкъ

Казбек, кърмагъын да алыб, арбаздан чыкъгъанында, атасы, машинасына олтуруб, сакълаб тура эди.

— Казбек, дженгил атла ансы, биз баргъынчы, чабакъла къачыб кетедиле, — деди ол. Джашчыкъ чабды. Машинагъа олтура, къолунда челекчикни аякъларыны къатына салды. Казбек бу къуртланы тюненеден бери къазыб кюрешгенди. Хар ийых кюн

сайын атасы, аны да алыб, чабакъ тутаргъа барады. Казбекни уа эм баш иши иги къуртланы хазырлауду. Энди уа атасы анга къармакъ да алгъанды. Казбек, къармакъны суугъа атыб, чабакъ къуртчукъну къабама деб къачан алданады деб, анга ашыгъыб туруучанды.

Ма бюгюн да къууанч тыбырлыды. Джылтырауукъ, къобан чабакъланы ол бек сюеди. Кертиди, кеси алкъын бир чабакъчыкъны хауада тыпырдагъанын кёрсе:

— Атдя, атдя, дженгил ал, джазыкъчыкъ ёлюб къалады, — деб кесини къармакъчыгъын алай атыб чабыучанды.

Кюнледеча, Казбекни атасы Умар, машинасын Къобанны къатына салыб, чабакъ тутаргъа хазырланады. Бусакъ терекни тюбюнде джашчыкъ бла ушакъ эте, къармакъны джарашдырады. Казбек да, атасыча этерге кюрешиб, къармагъын суугъа атханды. Алай а атасы сууну бойну бла узакъдан-узакъгъа кетиб барады. Казбекге уа: «Эм ариу чабакъчыкъла былайда боладыла. Эрикмей, къармагъынга къараб тур. Джукъгъа кетме», — дегенди ол.

Казбек олтурады. Суудан кёзлерин алмайды. Ичинде къуртлары болгъан ариу челекчиги да къатындады.

Бир заманда бир ариу къанатлычыкъ узун къуртчукъну алыб тюз къаты бла учду. Казбек аны ызындан къараб турду. Къанатлычыкъ а къуртчукъну ол уллу терекде уягъа элди. Олсагъатлай джююлдеген таууш болгъаннга джайылды. Сап-сары бир кёб гитче ауузчукъла ачылдыла. Казбек ол сейир затха къарайды. Чабакъланы да унутханды. Къанатчылыкъ къуртчукъну элтгенлей, барысы да сермедиле. Къайсы къабханын Казбек эслеялмады. Сары ауузчукъ-

ланы къайсысына эсе да кетди деб, къармагъын къолуна алды.

Бир кесекден биягъы ктаты бла озду. Ауузунда да биягъынлай къртурчукъ салынады.

— Къалай дженгил табады къртурчукъланы, -- деб Казбек биягъы сары ауузчукълагъа къарады. Къанатлычыкъ а, къртурчукъну чыпчыкъ балачыкълагъа къабдырыб, дагъыда ызына къайтды.

«Эитда кетди», — дей, Казбек къармагъын алды. Иги кесек олтурду. Къанатлычыкъ ктаты бла учмады. Бир заманда, къармакълагъа чабакъ илинди деб, джашчыкъ ёрге тартды. Чабакъчыкъ, къртурчукъну къабыб, ычхыныб кетиб тура эди.

Башха къртур илиндирейим деб, челекчиги болгъан джанына айланса — кёгюрчюнчукъ къонуб тура. Джашчыкъ олсагъатлай кыыстаргъа тебреди. Сора турактлады. Чыпчыкъчыкъ а, бир къртурчукъну алыб, биягъы уячыкъ таба учду.

— Хы... алай дженгил-дженгил къртурчукъланы къайдан ташыгъанын билдим. Кёресе гудучуну, — деб джашчыкъ челекчикни къолуна алды. Уяда аналарын кёрюб джююлдеген сары ауузчукълагъа ктарады. Сора, эрлай терекге ёрлеб, тюз уяны тюбюнде бутакъгъа челегин такъды. Ол тюшгенлей, учуб кетген ана къайтды. Челекде къртурланы эседди. Къанатлычыкъ балачыкъларына ашатханына Казбек къараб тургъанлай, атасыны:

— Казбек, къртурланы чабдыр, — деген ауазы эшитилди. Джашчыкъ челекге къарады. «Огъай, аладан сыйырыргъа боллукъ тюлдю», — дей, атасы таба айланды.

— Дженгил, сакълаб турама. Къаллай уллу чабакъ тутханма, — деб атасы джашчыкъны чакъырды.

— Атдя, атдя, къртуртла джокъдула. Аланы ашай дыла. — деб Казбек сёзюн бошагъынчы, атасы:

— Не ашагъанды ол, келтир бери! Чабакъ бусагъатда иги тутулады. Дженгил, кёб сакълатдынг, — деди. Казбек бир бутакъда челекчикге, бир сары аузчукълагъа къарады. Орнундан кымылдамады. Чыпчыкъ балаланы ауузларындан ашларын алыргъа кёзю кыймады.

Атасы келгенинде, болумну ангылаб:

— Да, кел, къртуртла къазайыкъ, — деди.

Андан сора джашчыкъ къанатлы балачыкълагъа хар къруру да къртуртла ташыб турады. Иги кесек заман кетди. Ол кымыжа балачыкъла, тюклениб, аналарына ушашла болгъандыла. Энди уа гырджын умурчукъланы да ашайдыла. Алай а учалмайдыла.

Кюнлени биринде джашчыкъ, бнягъынлай, гырджын да, туй да алыб келсе — уяда джукъ да джокъ. Кёгюрчюнчюкле учуб кетиб тура эдиле.

Ёлкада

1-чи «А» классны сохталары джангы джылны артыкъ ашыгъыб сакълагъандыла. Не ючюн десенг, ала талай джылны ёсген сабий садларына къонакъгъа барлыкъдыла. Анда уа аналарыча суйген воспитателлери, эндиги джыл школгъа барлыкъ тенглери алларына къараб турадыла.

Къууанч кюн келди. Уллу залда, бирери бирер тюрлю кийиниб, сабийле джарыкъ джюуолдейдиле.

Ариу джасалгъан джайылтмакъ наз тюз залны арасында отча джанады. Тёппесинде уллу къызыл джулдузу юйню башына джетеди. Бир кесекден буз акка, акъ сакъалы белине джете, бурма мыйыкълары къулакъларына тие, кеслери да ёрге айланыб, къалын къашларыны тюбюнден чомарт кёзлери кюле, къолунда ариу таягъы бла эшикден киреди. Сабийле, къолчукъларын къагъыб, асыры къууангандан, ёрге-ёрге секиредиле. Буз акканы узун тонуна, ктыпкъызыл беллигине, ёре бёркюне къолчукълары бла тиерге суйгенликлерине, бир кесек къоркъаракъ да боладыла.

— Салам сизге, мени гитче шохчукъларым, — деб буз акка башын энишге этиб саламлашады.

— Салам, салам, багъалы Буз акка, — деб джашчыкъла бла къызчыкъла бирден джарыкъ джууаб этедиле. Джангы джылны къууанчы башланады. Оюнла, джырла, тепсеуле, бири бирин ауушдура, къонакъгъа келген аталаны-аналаны кёзлерин ачадыла.

Буз акка уа, асыры гынтдылыдан, хар кимни харх этиб кюдюргенлей, сабийле бла тамам кёлю бла ойнагъанлай барады.

— Сабийле, — деди ол бир заманда, — энди сиз джырлай, тепсей, ариу ойнай, назмучукъла айта билгенигизни таныдым. Мен сизни башха джаны бла да сынаргъа сюеме. Окъуй, эсеблей билесиз, мен айтханнга сагъыш этиб, тюз джууаб этсегиз, къапчыгъымда саугъаларымдан ёч берликме.

— Болсун, болсун, — деб сабийле бирден кычырадыла.

— Алай эсе уа, тынгылагъыз. Мен сизге келе тургъанлай, чегетде бир ариу чыммакъ-акъ къоянчыкъны тутханма. Аны сизге келтиргенме. Ол да къапчыгъымдады. Былай коридоргъа кире келиб,

базманны эслегенимде, къайда, къоянны бир чегиб кёрейим деб, базманнга салдым. Ол а меннгеми ачыуланды, огтесе аякчыгы сууукъму болгъанды да, эки ал аякчыгъын ёрге тагъыб тургъан болмаса, энишге иймеди. Кюрешдим, айтханамы этди-ралмадым. Ненча килограмм болгъанын да билялмадым. Къайдан биллик эдим, эки арт аягъын салыб базманны табагъына, эки ал аягъы уа хауада къалгъан эди сора? — деб, Акка, ахсыныб, сабийлеге къарады.

— Муратым толмады мени, энди къалай этейим, сиз болушурукъ болурсуз аккагъа, — деб, суюмлю ышарды.

— Акка, мен бусагъат чабыб анама чекдириб келейим, ол тюкенде ишлейди, — деди таукел Русланчыкъ, кёзчюклерин джандырыб.

— Огъай, тюкенигиз узакъды. Джолда къолунгдан ычхыныб, чегетге къачыб кетерикди.

— Акка, ой Акка, къоянчыкъ арт эки аягъын базманнга салгъан заманда къаллай бир эди? — деб сорду Разиятчыкъ.

— О-о! Аны уа айтайым. Тёрт килограмм эди!

— Сора аны ауурлугъун билген къыйынмыды да? Тёртге тёртню къошайыкъ, — деб, эрлай бармакъларын санаб: «Сегиз, сегиз!» — деб къычырды. Аны бла тохтамай, асыры къууаннгандан, къолчукъларын да бир-бирине уруб, ёрге-ёрге секирди. Чыммакъ, кенг этекли чепкенчигини этекчиклери, учаргъа хазырланган кёгюрчюню къанатчыкъларыча, ёрге кёлтюрюлдюле. — Къызчыкъны башындан сылай:

— Розачыкъ тюзю айтады? — деб, Акка сабийлеге къарады.

— Тюз айтады, тюз айтады, ол хар нени да биледи, — деген тауушла чыкдыла.

Буз акка, кызчыкыгъа айланыб:

— Сен окъуймуса? — деб сорду.

— Огъай... Энди биринчи сентябрда школгъа барлыкъма.

— Аферим, аферим. Сагъыш эте билесе. Бир кесек джангылгъанса бу джол. Школ тенгчиклеринг а не айтырыкдыла экен, алагъа да бир тынгылайыкъ.

Къуру «бешлеге» окъугъан джашчыкъ Магомет къолчугъун келтюрюб тургъанын кёрюб, Акка:

— Къайда, бёрючюк, сен бир айтчы, — деди. Магомет, къуйрукъчугъу бла къолчукъларын кымылдада, Акканы къатына келиб, джунчуяракъ да бола айтды:

Къоянчыкъ төрт килограммды. Арт эки аягъында къаллай бир эсе, эки ал аягъында да аллай бир боллукъду, — деди.

— Ай, джигит, аферим. Тюз айтдынг. Ма аны ючюн акъ къоянчыкъны сизни классха саугъагъа береме, — деб, къапчыгъындан чыгъарыб, джашчыкыгъа узатды. Сабийле бары да, боюнчукъларын созуб, сукъланыб, насыблы, къууанчлы джашчыкыгъа къарадыла.

Сабийле, Акканы кёбчек къабчыгъында энтда сейир саугъалары болгъанын сезиб, энтда-энтда айтгыыз, биз билейик деб, бирден кычырдыла.

— Бусагъат, бусагъат, эсима бир тюшюрейим. Хы... Ма бу шкогуму кёремисиз? Мен чегетде атханлай айланама.

— Шпионну ёлтюрюрге, — деди сабийлени бири.

— Не шпионну тутаргъа, не бёрюню ёлтюрюрге, кысхача, шкок кёб джерде керек болады. Бир кюн

кетиб бара эдим, терек бутакълада тауукъ урлаучу джети къуш къонуб тура. Аллай бир къуш мени гурт тауугъуму алыб кетген эди да, джазыкъ джюджек-чикле ёксюзчюкле болуб къалгъан эдиле. Аланы джазыкъсыныб, иги къараргъа кюреше эдим, алай а къуш-ланы кёрюб болмайма. Ол себебден шкогуму къолума алыб, бир атханым бла быланы барын да бир къыр-сам деб, марладым. Атханымда, ючюсюн джаралы этдим.... Къайда, терекде ненчасы къалды? — деб къарагъанымда...

Ненчасы къалгъан эди, билчигиз? — деб биягъы Акка сабийлеге сорду. Сабийле уа, хапаргъа эс бё-люб тынгылаб тургъан болмаса, akkaдан аллай соруу сакъламай эдиле. Биягъыла къозгъалдыла. Кими тёрт, кими юч деб къычырадыла. Буз akka уа, «огъ-ай, огъай» деб, башын ары бла бери къымылдатады. Къызчыкъла бла джашчыкъла бири бирчиги бла оноулашадыла, сюзедиле.

Бир кесекден:

— Акка! Ой Акка, — деб бир къызчыкъ чабыб келди.

— Не дейсе, кёгюрчюнчюк? — деди Акка, къыз-чыкъгъа джылы къараб:

— Терекде бир къуш да къалмагъанды. Мен аны кёргенме. Атам бир кере терекге къонуб тургъан къушха таш атханымда, чыпчыкъла барысы да учуб кетген эдиле.

— Тюзсе, тюзсе! Джаралыла уа не болдула экен? Ала уа джерге тюшген болурла.

— Ыхы! Бу джол ёчню сеннге береме, — деб, къапчыгъындан чыгъарыб бир ариу кёгюрчюнчюкню къызчыкъгъа узатды. — Бу сизни классха, — деб къошду.

— Акка, биз алкъын окъумайбыз, гитчечикле-
биз алкъын.

— Алаймыды? Ыхы... Алай эсе, садикде груп-
пагъызда къарагъыз кёгюрчюнчюкге, — деди Акка.

Андан сора Буз Акка, къабчыгъын ачыб, хар са-
бийге бирер саугъа бериб, саламлашыб, эндиги джыл
Джангы джылгъа келирге айтыб, чегетине, джануу-
арларына, чыпчыкъларына кетди. Барыб, буз къа-
ламда бир солусам деб, уллу-уллу гузаба атлай, та-
шайды.

«Мен!.. Мен!»

— Анам, мен бюгюн Сюлеменнге иги джетдирдим, — деб кызылууурт джашчыкъ, школдан келгенлей, партфелин да диван джанына быргъаб, анасына хапар айтды.

— Не ючюн, джашчыкъ?

— Да не? Хаман махтанады да турады! Омакъ-ланмасын кёб.

— Туйюшме, кишиге тийме, деб ненча кере айтырыкъма мен сеннге?

— Аннячыгъым, аннячыгъым, энди не бир джашчыкъгъа, не къызчыкъгъа ёмюрюмде тиймем. Сен меннге ачыуланма, болсунму? — деб анасыны кёзюне къарады. Анасы ышарды. Алай а къызыб келгени бла тохтаялмайды:

— Энди мен Сюлемен бла ойнарыкъ тюлме! Телевизоргъа къараргъа чакъырса да, барлыкъ тюлме. Ол джууаб этген заманда, устазыбызгъа эшитдирмей, мен анга айтырыгъын шыбырдаб турдум да, тюнене ана тилден «беш» алды. Эндиден сора бир зат айтсам кёрю.

— Бир кере уа, билемисе, ання, мен болмасам, Сюлеменнге аллай таякъ тиерик эди.

— Не ючюн?

— Классда ойнай тургъанлай, мерекеб орунла тургъан ящикни атыб ийиб, терезени сындырды да къойду. Сюлеменни бети агъарды, асыры къоркъгъандан, къалай этерге билмей, бизге къарады. Классда эки-юч джашчыкъ бар эди. Сора мен, энди кёрмедик, билмейбиз деб къояйыкъ соргъаннга: «биз келгеникде да, ол терезе кёз сыныб тура эди дейик», — дедим. Мен айтханнга огъай деб киши айтмайды.

Арта уа устазыбыз къаллай бир кюрешди! Билгенле джукъ да айтмадыкъ, билмегенле уа не дерик эдик? Сора Роза Махмутовна биягъы Мауланнга къадалды. Ол да, джылары келиб, мен тюлме, деб кюреше эди.

«Мен!.. Мен!.. Мен алай этдим, мен былай этдим!» — деб джашчыкъ хапаргъа болуб, анасыны бети тюрленнгенин эслемеди.

— Бир джолда уа Назифатны ит кѣабыб кѣоя эди, мен алай джетмесем!.. — деб башлагъанлай, анасы:

— Алий, бир джангыз затны айт: Сюлеменни не ючюн урдум дейсе бюгюн?

Джашчыкъ, дагъыда джукъ сезмей:

— Махтанчакъды! Ма аны ючюн. Мени олум барды, атам муну алгъанды, мен алай-былай этгенме, — дейди да турады. Къалгъанла да аны тегерегине джыйылыб, ауузларын ачыб анга...

— Махтанчакъды дейсе, алаймыды? Махтанчакъла туйюлселе, сен да сакъ бол.

Джашчыкъ, кѣзчюклерин джандырыб, анасына битди.

— Ання, мен махтанчакъ тюлме.

Анасы джашчыкъгъа джууаб этгинчи, эшик ачылды. Бетчиги да кызыарыб, Сюлемен кирди.

— Алий, кел ойнаргъа, — деди.

Алийни анасы джашчыгъыны джунчугъанындан аны айтханы керти болмагъанын ангылады...

«Сагъыш эте турама...»

Хасан кюнледеча джарыкъ тюл эди. Барыбыз да, аш юйде стол джанында олтуруб, кюнорталыкъ ашаргъа джарашдыкъ.

Джашчыкъ, ауузундан сёз чыгъармай, ашарыкъгъа бек акъыртын узалды.

— Хасан, не болгъанды сенинге бюгюн? — деб соргъанымда:

— Сагъыш эте турама — деб джууаб этди.

— Да бизге да бир айт, неди сени сагъышынг?

— Классыбыздан юч къызчыкъ: Воропаева, Халилова, Магомедова, — переменде мел бла доскагъа сурат салыб, табханларын джазыб, ары-бери сызыб, хылымылы этген эдиле. Ала сюртгюнчю, устазыбыз келди да къалды.

— Ким этгенди былай? — деб соргъанында, къайсы эсе да аланы тукъумларын айтды. Алай а къызчыкъла, биз этмегенбиз деб, пионерни аты бла ант этдиле.

Мен переменнге чыгъыб келгенимде, досканы къатында джаза тургъанларын кёрген эдим. Ала уа, джазмагъанбыз деб, пионерни аты бла сёз бердиле.

Энди, кёзюме кёрюннген болурму эди деб, анга сагъыш эте турама, — деб Хасан хапар айтды.

Эмен

- Мени таныймыса сен?
- Таныйма!
- Айтчы, биле эсенг.
- Да ким билмейди сени, эменсе!
- Огъай. Сен билмейсе. Мени иги билсенг: «Ай-хай да таныйма, Эменсе сен, Эмен!» — дерик эдинг.
- Да аллай бир неге махтанаса?
- Тынгыла!

— Хо, кѳулакѳларым сендедиле. Айт!

— Мени кѳабугѳума дери багѳалыды. Сен, бир ишексиз, джыр-джыр этген джылтырауукѳ чурукѳланы кнерге бек сюесе.

— Сюеме. Тѳюкенде кѳбдюле. Атама айтсам, алды да берди.

— Тѳюздю! Алай а бурун заманлада сени ата-бабаларынгы тѳюкенден алыргѳа мадарлары джокѳ эди.

— Мен аны иги билеме. Аланы ачхалары болмагѳанды. Тѳюкенде чурукѳла да табылмагѳандыла. Аны не гитчечик да биледи.

— Ма ол заманлада мени кѳабугѳуму джыйыб, тууар, кѳой терини салыб, талай тѳюнню тутхандыла.

— Эмен ичиргендиле. Анамдан эшитгенме.

— Ма... ма... ма... Тѳюз айтдынѳ. Эмен ичириб, сахтиян этгендиле.

— Андан а аякѳ кийим тикгендиле.

— Андан сора уа?

— Эмен джыккыр деб эшитгенмисе?

— Эшитгенме!

— Эшитген эсенг а, мени агѳачымдан этилген джыккыргѳа джетген бир зат джокѳду. Артыкѳ ла бышлакѳ, тузлукѳ джыяргѳа. Бир тѳюрлю бир татыу этдирмейди.

Бизни юйюбюзде полубуз да эмен агѳашчыкѳладан этилгенди. Кѳюзгюча джылтырайдыла.

— Алай эсе уа, не чиририк тѳюлдю, не кѳурт ашарыкѳ тѳюлдю.

— Эмен, багѳалы эмен, сени кѳючюнг белгилиди. Алай акѳыртын нек ёсесе?

— Хы. Аны кѳбле айтадыла. Мен джерден башымы кѳаратыб, ёрге кѳлтѳюрлюб башлагѳанлайыма, эки джанына да бирча ёсеме.

— Кѳялай?

— Башына ёсгенимча, тьюбуне да ёсеме. Бир-бир-де уа тьюбуне дженгил да ёсеме.

— Нек сора?

— Джерде суугъа барыб тирелгинчи, уллу тамырым тьюбуне кетиб барады. Ай, суугъа джетгенлейиме уа, мени керпесленнгеними къой да къой. Бутакъларым тёрт джанына джайыладыла. Кюнде къызама, джерде тамырларыма суу бериб, сусабымы къандырама. Мен а, кёкге бир джеталсам деб, тереклени башларындан къараргъа излеб, ёсюб барама.

Алайды шохум, гитче эменчик кёрсенг, суу керекли болуб, силкиналмай тургъанын бил. Менича уллу эменни кёрсенг а, бу къаллай бир затха джарарыкъды деб, багъалата бил.

— Болсун, багъалы Эмен! Сени бу хапарынгы мен башхалагъа да айтырма.

Наратла.

Атам отуннга тебресе, анам анга :

— Наратчыкъ келтирирге унутма, — деученди.
Нарат терекни суймеген бир адам да болмаз. Аны кталлай ариу ийиси барды! Атам, джарыб, куйге бир ариу ийисден толады. Анам а аны, кесек-кесек этиб, тамызыкыгъа тутады. Отха джетдиргенлей, дуу деб чыракъча джанады ол.

Бюгюн а атам чегетден арбаны ёрге къалаб бир отун келтирди. Алай а нарат джокъ эди.

Анам:

— Наратчыкъ табмадынгмы, бу суу отунла бла ит боллукъма, — деди.

— Наратла уа кёб эдиле, алай а кесерге кёзюм къыймайды. Алгъаракъда бир нарат терекни кесиб келтирген эдим. Бу джол баргъанымда уа, тёнгеги ёсюб турады. Иги кесек кёлтюрюлгенди джерден. Джашаргъа наратча бек суйген терек болмаз. Кеси уа бир акъыртын ёседи. Къысхача, наратны гагаракларын келтиргенме, — деб хурджунларындан чыгъарыб меннге берди.

Анам джукъ да айтмады. Атамы наратланы джазыкъсыныб кесмегени ючюн, мен да, бу ариу тереклени артыкъ да сюеме. Нарат терекле бек мийикле боладыла. Кеслери да бир джерде ёсерге бек ёчдюле. Тамырлары бек джайылады. Ала джерни тюбюнде, бири-бирин эркетелгенча, къучакълашыб турадыла. Бир иги сынаб къарачыгъыз; нарат чегетде терекле бирчаракъ боладыла. Некди алай, билемисиз? Уллу ёсгенле гитчелеге ашау бердиле. Тамырла, биринде бир зат джетмесе, башхасындан аладыла. Ол себебден бир-бирине болуша ёседиле.

Аланы ёсюулери да сейирди. Наратла джазгъы кёзюуде мийикликге къуру эки айны ёседиле. Андан башха заманда уа гагаракланы, ол ийнечиклени ёсдюредиле, келир джылгъа булчукъланы хазырлайдыла...

БАШЛАРЫ

Пионер галстук	. . . . .	5
Пионер лагерде	. . . . .	13
Будай бюртюкле	. . . . .	23
Джангур кюн	. . . . .	32
Ийне орунчукъ	. . . . .	39
Ансарланы «алмастылары»	. . . . .	46
Джанкъылыч	. . . . .	53
Чабакъчыкъ	. . . . .	58
Елкада	. . . . .	62
«Мен!.. Мен!..»	. . . . .	68
«Сагъыш эте турама»	. . . . .	71
Эмен	. . . . .	73
Наратла	. . . . .	76

ИБ № 1065

Шаманова Медиха Хызыровна

КРЫЛЬЯ

Рассказы для детей младшего школьного возраста

На карачаевском языке

Редактор А. И. Кубанов
Художник Н. Г. Крицкий
Худ. редактор М. П. Бертник
Тех. редактор Г. М. Хомякова
Корректор К. А.-К. Салпагарова

Сдано в набор 30.04.82.

Подписано к печати 15.10.82.

Формат 60x90¹/₁₆.

Бумага офсетная № 2.

Гарнитура школьная.

Печать офсетная. Печ л. 5.

Уч.-изд. л. 3,1. Тираж 2500 экз.

Заказ № 3780 Цена 10 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издательства,
357100, Черкесск, пл. Кирова, 23, Дом печати.
Карачаево-Черкесская укрупненная типография,
357100, Черкесск, Первомайская, 47.

БАГЪАЛЫ САБИЙЛЕ!

*Бу китабны ич магъанасыны
эмда джасалгъаныны юсюнден кё-
люгюзге келгенни бу тюбюнде адрес
бла билдириригизни излейбиз:*

*357100, Черкесск, пл. Кирова 23,
книжное изд-во*